„Ten boj si musíte vybojovat sami“

*Politická role Sovětské armády a jejích místních spojenců
v „normalizaci“ Československa (1968–1969)*

Marie Černá

V říjnu 1968 podepsali zástupci československé a sovětské vlády smlouvu o podmínkách dočasného pobytu sovětských vojsk na území Československa. Smlouva legalizovala přítomnost Sovětské armády na území Československé socialistické republiky a vizi jejího stažení odsunula na neurčito, což většina společnosti jistě vnímala jako politickou porážku a akt podvolení. *Vox populi* obratem vyjádřil svoji deziluzi a obohatil už tak pestrou sbírku poinvazních vtipů, když za jednotku „dočasnosti“ hořce stanovil „jeden furt“. Na druhou stranu smlouva stanovila, že na území Československa zůstane jen menší část sovětských intervenčních jednotek a většina vojsk Varšavské smlouvy, od srpna 1968 chaoticky bivakujících po celé zemi, se stáhne domů. Smlouva jistě nebyla žádným vítězstvím, ale ve svém poselství se politici snažili lidem sdělit, že je na ní i ledačos dobrého. Vyzdvihovali, že vnáší řád do nepřehledné posrpnové situace a přítomnost Sovětské armády podřídí právním pravidlům: Sovětská armáda se stáhne do kasáren a vojenských prostorů, počet jejích vojáků bude omezen, obnoví se plně normální chod československých institucí, a skončí tak období zmatků. V tomto duchu se vyjádřil i předseda vlády Oldřich Černík v Národním shromáždění v den jejího schvalování. Při výčtu pozitivních aspektů také výslovně zmínil, že smlouva „plně respektuje suverénní výkon státní moci a správy našimi orgány“.¹ Odkazoval

1 Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna [online]. Národní shromáždění RČS, Stenoprotokoly, 27. schůze, 18. října 1968 [cit. 2018-09-17]. Dostupné z: <http://www.psp.cz/eknih/1964ns/stenprot/027schuz/s027001.htm>.

přítom na odstavec, který se tomuto bodu věnoval: „Dočasný pobyt sovětských vojsk na území Československé socialistické republiky nenaruší její suverenitu. Sovětská vojska se nevměšují do vnitřních záležitostí Československé socialistické republiky.“²

Jenže formulace vtělená do textu dohody o dočasném pobytu sovětských vojsk není a ani ve své době neměla být odrazem reality. Politický tlak, který sovětská strana po srpnu 1968 vykonávala, měl mnoho podob a prostředníků.³ Jejím hlavním záměrem bylo přimět československé politiky, aby uznali, že v zemi hrozila kontrarevoluce a že vojenský zásah byl nezbytný, aby se na centrální i lokální úrovni vypořádali s „nepřáteli socialismu“, tedy provedli personální čistky, a aby obnovili loajalitu k Sovětskému svazu. Jedním z užitečných nástrojů této politiky se staly i jednotky Sovětské armády umístěné v Československu. Političtí důstojníci Sovětské armády v místech jejich dislokace a vybraných komandaturách po celé zemi především významně rozšířili síť zpravodajů, kteří do centra podávali různá hlášení.⁴ Zprávy, informace či dezinformace rozličného původu a úrovně, které putovaly mezi zpravodajskými a politickými orgány Sovětské armády a vrcholnými sovětskými politiky, měly ve svém celku podávat obraz o hrozbě kontrarevoluce a poskytovat argumenty sovětskému vedení v jeho tlaku na československé politiky. Za tímto účelem se v nich fabulovalo, především v počátečních dnech invaze, ozbrojené útoky „teroristů“, tajné sklady zbraní nebo zákeřné snahy „organizací prostitutek“ kompromitovat Sovětskou armádu. Sepisovaly se doklady o činnosti kontrarevolucionářů, mezi něž patřilo třeba rozšiřování letáků, psaní hesel a útoky na osoby spolupracující s vojsky Varšavské smlouvy.⁵ Na druhou stranu neurčité formulace o návštěvnících komandatur měly vytvářet představu o velkém zájmu československých obyvatel o sovětské propagandistické materiály a obecně o podporu Sovětské

2 BENČÍK, Antonín – PAULÍK, Jan – PECKA, Jindřich (ed.): *Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970*, sv. VI/2: *Vojenské otázky československé reformy 1967–1970. Srpen 1968 – květen 1971*. Praha – Brno, ÚSD AV ČR – Doplněk 1999, s. 74–79, zde s. 75, dokument č. 21 – Úředně zveřejněné znění Smlouvy mezi vládou ČSSR a vládou SSSR o podmínkách dočasného pobytu sovětských vojsk na území Československa, Praha 16.10.1968.

3 Viz např. následující sbírky dokumentů: VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír (ed.): *Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970*, sv. IV/3: *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–1970. Září 1968 – květen 1970*. Praha – Brno, ÚSD AV ČR – Doplněk 1997; VONDROVÁ, Jitka (ed.): *Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970*, sv. IV/4: *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–1970. Dokumenty ÚV KSSS 1966–1969*. Praha – Brno, ÚSD AV ČR – Doplněk 2011.

4 „Pobytu našich vojsk v Československu musíme využít k tomu, abychom maximálně upevnila naše nelegální pozice. (...) Musí se vytvořit 10–12 mocných nelegálních rezidentur na klíčových místech v zemi a odtud vést rozsáhlou činnost při aktivizaci působení zdravých živlů, při odhalování, demoralizaci, kompromitování a izolování aktivních činitelů kontrarevoluce.“ (VONDROVÁ, J. (ed.): *Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970*, sv. IV/4, s. 322–328, zde s. 327, dokument č. 106 – Informace oddělení ÚV KSSS s analýzou vojenské a politické stránky intervence do Československa a návrhem kroků potřebných pro normalizaci situace v Československu, Moskva 16.11.1968.)

5 Viz ZDANOVIC, A. A. – LAŠKUL, V. F. – MORUKOV, Ju. N. – TOTROV, Ju. Ch. (ed.): *Čechoslovackije sobytija 1968 goda glazami KGB i MVD: Sbornik dokumentov*. Moskva, Objedinonnaja redakcija MVD Rossii 2010.

armády. Sovětské komandatury také ochotně zprostředkovávaly žalobné dopisy některých československých občanů sovětským vrcholným politikům, které pak tito představitelé s oblibou využívali v komunikaci s československými partnery.⁶ Sovětská důstojníci ovšem také rozmnožili řady politických emisarů, kteří propagovali a aktivně prosazovali sovětskou politiku přímo na území Československa. Tuto zpravodajskou a v širším slova smyslu politickou činnost vyvíjela Sovětská armáda od počátku invaze v srpnu 1968. Stažení ostatních armád Varšavské smlouvy a dislokace části Sovětské armády v Československu na základě výše zmíněné dohody na tomto stavu navzdory často omílané formuli o nevměšování nic nezměnily.

V následujícím textu chci postihnout politické působení Sovětské armády v Československu v rané fázi takzvané normalizace, a to především v lokálním kontextu. Čerpám hlavně z materiálů okresních archivů v místech bývalé dislokace Sovětské armády, konkrétně v Trutnově, Šumperku a v Olomouci, ale také z dobového místního i celostátního tisku. Nejde mi přitom ani tak o zachycení specifik a komplexnosti místních vazeb. Prostřednictvím lokálních událostí chci spíše poukázat na obecnější skladebné prvky „normalizačního“ procesu a na roli, kterou v něm spolu se svými československými pomocníky sehrála Sovětská armáda. O politických úkolech Sovětské armády se zmiňují i sovětské dokumenty, které máme k dispozici. Jsou sice nečetné, nicméně výmluvné.

Plány sovětských strategií na politické a propagandistické využití Sovětské armády v Československu se zabývám v první části textu. Snaha dostat těmto úkolům vedla sovětské důstojníky k četným pokusům o navazování kontaktů s místními funkcionáři a oficiálními institucemi. Tlak, kterému tak byli vystaveni místní představitelé, popisují v další části. Nicméně hlavní pozornost následně věnuji paralelnímu působení místních spojenců Sovětské armády, kteří od počátku prolamovali společenské embargo a více či méně otevřeně s ní spolupracovali. Šlo o lidi, kteří se z různých důvodů postavili proti reformnímu procesu roku 1968 a v aktivní spolupráci se Sovětskou armádou našli nejenom jednotnou orientaci, argumentační výbavu, ale také platformu pro její radikální vyjádření. Jejich aktivní zapojení do lokální politiky bylo zásadní, neboť Sovětské armádě mimo jiné umožňovalo alespoň zdánlivě splňovat předpoklad o nevměšování do vnitřních záležitostí státu. Systematickou a koordinovanou manipulaci osvědčených institucionálních zázemí, ke které v rámci spolupráce Sovětské armády a jejich československých spojenců docházelo, ilustruji především na příkladu platformy takzvaných starých a zasloužilých členů Komunistické strany Československa. K její mobilizaci a následnému využití pro sovětskou politickou agendu docházelo po celé republice, což názorně dokládá, že spolupráce se Sovětskou armádou v žádném případě nebyla záležitostí nahodile se vyskytujících jednotlivců. Prosovětské působení „starých“ členů strany a dalších spojenců Sovětské armády poté dokumentuji na jejich aktivní účasti v první fázi „poinvazních“ čistek roku 1969 v okresním měřítku, tedy na jejich podpoře „normalizace“ zdola. Snažím se ukázat, že tito lidé přispěli nejenom k odstranění nejvýraznějších oponentů sovětské invaze z veřejných funkcí, ale také k postupné proměně vnímání

6 Tamtéž, s. 213–216, 234 n. a 252 n.

přítomnosti sovětských vojsk. V závěrečné části se zabývám důležitou rolí, kterou sehráli v přípravě půdy pro institucionální přijetí Sovětské armády, což jí teprve umožnilo plný rozvoj plánované a veřejně podporované propagandistické činnosti.

Ve své analýze navazují na autory, kteří na politický aspekt přítomnosti Sovětské armády v Československu poukazovali už v devadesátých letech. Často přitom čerpali z osobních zkušeností s místním a dobovým kontextem, leckdy přímo z pozice později vyloučených stranických funkcionářů, případně z pamětnických vyprávění přímých účastníků. Někteří zůstávají ve svých tvrzeních na obecnější rovině, jiní svoje tvrzení dokládají velmi konkrétními příklady. Explicitní jsou ve svém mapování politické činnosti sovětských důstojníků na počátku „normalizace“ Emil Gímeš v Olomouci a Karel Jiřík v Ostravě.⁷ Oba autoři poukazují na propojení politických složek Sovětské armády a takzvaných zdravých sil v komunistické straně a na jejich aktivní roli v procesu „konsolidace“. Tématem počátků „normalizace“ na lokální úrovni se zabývá řada prací. Obzvláště zajímavé v tomto ohledu jsou studie Zdeňka Filipa a Jiřího Maňáka,⁸ neboť při výborné lokální znalosti Šumperska, respektive Liberecka poskytují relevantní informace o aktivitách prosovětsky orientovaných osob, i když samotní autoři jejich kontakty se sovětskými vojáky přímo netematizují. Politickou činnost sovětských velitelství v zemi dokládá, jakkoliv zlomkovitě, také sbírka dokumentů *Československé události roku 1968 očima KGB a ministerstva vnitra*, vydaná v roce 2010 v Rusku. Obsahuje několik dokumentů odkazujících na československé „kontaktní osoby“, které pilně podávaly podrobné informace Sovětům o politických jednáních místních orgánů i jednotlivých funkcionářích a upozorňovaly na jevy kvalifikované jako „antisocialistické“, „antisovětské“ či přímo „kontrarevoluční“.⁹

7 GÍMEŠ, Emil: Počátky normalizačního režimu na Olomoucku. In: GÍMEŠ, Emil – KOUDELKA, František (ed.): *Počátky „normalizace“ na severní a střední Moravě*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1996, s. 31–56; JIŘÍK, Karel: Demokratizační proces v Ostravě a jeho násilné potlačení. In: *Svědectví o roce 1968 v Ostravě: Studie, vzpomínky, dokumenty*. Šenov u Ostravy, Tillia 1998, s. 15–50; TÝŽ: *Rok 1968 a počátky normalizace v Ostravě*. Praha, ÚSD AV ČR 1997; TÝŽ: Frakční činnost předválečných členů KSČ v Ostravě v letech 1968–1969. In: *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Paedagogica*. Olomouc, Univerzita Palackého 1995, s. 25–39.

8 *Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i.* (dále *ÚSD AV ČR*), fond (f.) Komise vlády ČSFR pro analýzu událostí let 1967–1970, FILIP, Zdeněk: Zpráva o letech 1968–1970 na šumperském okrese; TÝŽ: Učitelé na Šumpersku v letech demokratizace a počátků normalizace 1968–1970. In: GÍMEŠ, E. – KOUDELKA, F. (ed.): *Počátky „normalizace“ na severní a střední Moravě*, s. 93–113; MAŇÁK, Jiří: *Od ústupu k porážce, od omezování k likvidaci: Postup „normalizace“ a jeho vyvrcholení v „očistě“ liberecké okresní organizace Komunistické strany Československa*. Praha, ÚSD AV ČR, v.v.i. 2011.

9 Viz ZDANOVIC, A. A. ad. (ed.): *Čechoslovackije sobytija 1968 goda glazami KGB i MVD*. Tato poměrně rozsáhlá edice (510 stran) obsahuje třiašedesát československých a sovětských dokumentů z ruských archivů za období od prosince 1966 do května 1969 a tři přílohy. Vybavena je stostránkovým redakčním úvodem s chronologií událostí souvisejících s „československou krizí“ na konci 60. let. Jak je uvedeno v tiráži, edice je dílem spojené redakce ruského ministerstva vnitra, Společnosti pro výuku historie vlasteneckých zvláštních služeb (*Obščestvo izučeniya istorii otčestvennyh specslužb*). Úskalím této edice jsou nevysvětlená

Ve svém příspěvku k dokreslení obrazu politického působení Sovětské armády v rané fázi „normalizace“ kladu i já důraz na její československé spolupracovníky. Ti bývají běžně označováni jako tvrdé jádro, (neo)stalinisti, dogmatici, frakcionáři, levicoví ultras, konzervativci atd. Podobná přízviska jistě odpovídají řadě jejich projevů, nicméně zároveň jde o termíny, které vzešly z tehdejších politických bojů, jejichž součástí bylo právě vzájemné vymezování protivníků, případně jejich diskreditace. Situace na konci šedesátých let byla charakteristická právě manipulací s kategoriemi „progresivní“ versus „konzervativní“, vytyčováním vzájemných hranic a jejich praktickým překračováním stejně jako proměnami politických koalic. Snažím se poukázat spíše na praktické důsledky a projevy spolupráce určitých osob se Sovětskou armádou než na její ideologické důvody. V jejich radikalizaci a „dogmatičnosti“ lze vidět stejně tak důsledek jako možný motiv této spolupráce. Nejde mi tedy ani tak o podchycení určité historicky vymezené skupiny lidí – „vulgárních dogmatiků“, ale o určité „vulgárně dogmatické“ projevy a jednání, které i s přispěním Sovětské armády získávaly ve společnosti s postupující „normalizací“ navrch. Podobně problematické jsou pojmy „kolaborace“ a „kolaborant“. Jejich užití by sice odpovídalo klasické definici „napomáhání cizí mocnosti“, nicméně připadá mi užitečnější sledovat, jak se s nimi ve své době nakládalo, než je používat jako analytické kategorie. Termín „prosovětský aktivista“, který v této souvislosti občas používám, chápu čistě technicky. Je pro mě obecným označením osoby, která se aktivně angažovala v podpoře sovětských vojáků, a nemá tedy odkazovat ke specifickým charakteristikám, které bývají spojovány s určitou formou protektorátní kolaborace.¹⁰

Dosáhnout stabilizace politické situace

Když si Alexander Dubček během československo-sovětského jednání o plnění moskevského protokolu na začátku října 1968 postěžoval, že se zástupci sovětských vojsk snaží účastnit stranických schůzí a i jinak zasahovat do dění v zemi, označil to Leonid Iljič Brežněv za jednotlivé epizody a dodal: „Nevydali jsme takovou

a eventuálně účelová kritéria výběru dokumentů, vycházející z hodnocení a záměru editorů, jak jsou formulovány v předmluvě: „Československé události roku 1968 byly pokusem o dovršení státního převratu v Československé socialistické republice silami vnitřní opozice za politické podpory zemí Západu a aktivní účasti západních tajných služeb. Tendenci objasňování tehdejších událostí v masových médiích a v historických výzkumech jak českých, tak i části ruských historiků v posledních letech činí nezbytným rozšířit pramenovou základnu k dějinám československých událostí v roce 1968 s cílem objektivnějšího poznání minulosti.“ (*Tamtéž*, s. 3.) Nicméně jednotlivé dokumenty jsou užitečné mimo jiné pro dokreslení intervenčních snah Sovětské armády do politických poměrů tehdejšího Československa.

10 Viz KOKOŠKA, Stanislav: Odboj, kolaborace, přizpůsobení: Několik poznámek k české protektorátní společnosti. In: *Soudobé dějiny*, roč. 17, č. 1–2 (2010), s. 9–30.

směrnici, aby se vojska vměšovala a něco diktovala.¹¹ Ohledně skutečných pokynů sovětského vedení se československá strana mohla pouze dohadovat. Zpočátku neměla přehled ani o počtech sovětských komandatur na svém území, ani o jejich činnosti. Bylo však zřejmé, že sovětská velitelství určitou politickou a zpravodajskou činnost vykonávají: distribuují propagační týdeník sovětských orgánů *Zprávy* a jiné tiskoviny, projevují zájem o kontakty s československými občany, o účast na schůzích či o to, co se píše v místním tisku.¹²

Sovětské plány, jak politicky využít přítomnost vlastní armády v Československu, začaly vznikat už záhy po invazi. Dovolím si zde ocitovat návrh náčelníka hlavní politické správy Sovětské armády Alexeje Jepiševa poněkud podrobněji. Dokumenty, jako je tento, totiž poskytují důležitý klíč k pochopení pozdějších propagandistických aktivit Sovětské armády, které se bez širšího politického kontextu mohou jevit jako nahodilé, případně jako pouhé formální úkony ze sféry politických ceremonií. Z následujícího úryvku je totiž zřejmé, že šlo o centrálně pojatý záměr, který měl svoji politickou logiku. Jepišev navrhoval, aby se sovětských vojsk v Československu využilo ke „stabilizaci politické situace“, k „normalizaci činnosti místních stranických i státních orgánů“, ke sjednocení „všech zdravých vlasteneckých sil Československa“. Sovětští vojáci měli mít za úkol „aktivněji vytvářet na všech úrovních široké pracovní a politické kontakty“ s místními orgány a společenskými organizacemi, s československou armádou, průmyslovými a zemědělskými podniky a školami, „obnovit a upevnit přátelství a spolupráci s obyvatelstvem i československými vojáky“. Za tímto účelem se měli domáhat „aktivního zapojení do práce místních stranických a státních orgánů“ a „přitom jim pomáhat prostředky, které máme k dispozici“. Jepišev kladl důraz na agitačně-propagandistickou práci mezi obyvatelstvem, mezi jiným na šíření tiskovin a promítání filmů, organizování besed, přednášek a večerů „družby“ s místním obyvatelstvem, návštěv škol a podniků. Obnovování přátelských vztahů doporučoval stavět na starých osvědčených základech, které bylo potřeba s tímto záměrem náležitě zdůrazňovat, tedy neustále připomínat zásluhy Rudé armády na osvobození Československa, vyzdvihovat bojové přátelství sovětských a československých vojáků a společný boj proti fašismu. Obzvláště vhodné se sovětskému generálovi pro tyto účely jevily společné výlety na památná místa druhé světové války, návštěvy účastníků Velké vlastenecké války a osvobození Československa, a hlavně využívání významných výročí ke společným

11 VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J. (ed.): *Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970*, sv. IV/3, s. 138–150, zde s. 145, dokument č. 196.3 – Záznam části diskuse z druhého dne československo-sovětského jednání v Moskvě 3.–4. října 1968 o plnění moskevského protokolu, Moskva 8.10.1968.

12 Viz BENČÍK, A. – PAULÍK, J. – PECKA, J. (ed.): *Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970*, sv. VI/2, s. 65 n., dokument č. 17 – Informace sekretariátu místopředsedy vlády Františka Hamouze pro předsedu vlády Oldřicha Černíka o zřízení sovětských „komandatur“ na území Československa, 2.10.1968.

masově politickým a kulturním akcím. Stranou neměly zůstat ani volnočasové aktivity, Sovětská armáda byla nabádána například k pořádání soutěží v „různých druzích sportu“.¹³

Touto sebe prezentací v roli (věčného) přítele československého lidu se měla Sovětská armáda zapojit do Brežněvovy široce pojaté „družební“ politiky, která v rámci „normalizace“ vzájemných vztahů zahrnovala všechny složky společnosti a aktivit, od kulturních a uměleckých výměn přes akademickou spolupráci až po „družbu“ na úrovni okresů, měst, podniků a jiných institucí.¹⁴ Důležité místo v tomto politicko-propagandistickém plánu hrál osobní kontakt sovětských vojáků, převážně důstojníků, s místními obyvateli ve formě besed, přednášek, večerů „družby“, společenských a sportovních akcí. Učinit ze sovětských vojáků nástroj propagandy a „družby“ byl ambiciózní plán, uvážíme-li, že to byla právě vojenská invaze, která vzájemné přátelské vztahy vážně pošramotila. Problematickostí tohoto plánu se také záhy projevila. Širší publikum, na které by mohli sovětsští důstojníci propagandisticky a v duchu politiky „družby“ osobně působit, bylo třeba teprve vytvořit.

„Asi bych se zdravou kůží nevyšel“

Existuje mnoho dokladů o snahách představitelů Sovětské armády navázat záhy po dislokaci v Československu kontakty s místními institucemi. Jenže ve společnosti v té době stále ještě převládala představa o *okupantech*, se kterými se nekomunikuje. Když si kronikář ve Vysokém Mýtě k listopadu 1968 poznamenal, že zástupci Sovětské armády „navštívili místní školy a žádali ‘družbu’“, o což „nebyl zájem“,¹⁵ znělo to jako samozřejmost. Odmítání kontaktů se sovětskými vojáky tematizují i dobové sovětské dokumenty, ovšem v jejich pojetí šlo o doklad neutěšené situace československé společnosti a ideologického působení pravicových diverzantů. Odmítání kontaktů bylo prohrěškem na věčném československo-sovětském přátelství, jehož závazek sovětské představitelé těm československým neustále připomínali a používali ho jako jeden z nátlakových argumentů. Tváří v tvář takovému nátlaku byli i českoslovenští politici nuceni uznat, že „nedobré vztahy“ k sovětským vojákům jsou „velmi vážnou otázkou“ a že je vlastně v zájmu všech, aby se zlepšily. Tezi o nezbytnosti různých forem přátelských kontaktů mezi československými obyvateli a sovětskými vojáky chtěli přebírali, pouze se ze strategických důvodů zdráhali věci uspěchat. Když si sovětský politický emisar, náměstek ministra zahraničí Vasilij Kuzněcov v září 1968 stěžoval, že „lidé odmítají kontakty“, žádal ho předseda Národního shromáždění Josef Smrkovský o strpení: „...pokud jde

13 *Tamtéž*, s. 31–33, dokument č. 5 – Návrh náčelníka hlavní politické správy Sovětské armády generála Alexeje Jepiševa Ústřednímu výboru KSSS na opatření k „normalizaci“ politické situace v Československu.

14 VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J. (ed.): *Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970*, sv. IV/3, s. 116–135, dokument č. 196.1 – Záznám z jednání delegace KSČ s vedením KSSS v Moskvě 3.–4. října 1968 o „otázkách, které zajímají obě strany“, 8.10.1968.

15 *Státní okresní archiv (SOKA) Ústí nad Orlicí, Pamětní kniha Vysokého Mýta 1961–1973*.

o přátelské podniky a kulturní podniky, bylo by vhodné počkat dva tři měsíce a nyní neдрásat city našeho lidu.“¹⁶ Neustálé připomínání tohoto tématu, včetně nabádání, že vedení komunistické strany by mělo jít v tomto směru příkladem, vedlo předsednictvo Ústředního výboru KSČ v listopadu 1968 k sepsání dopisu krajským výborům strany. V rámci normalizace situace je vyzvalo k přátelským společenským stykům se sovětskými posádkami, jejichž „formy a obsah ... budou nepochybně různorodé“. K dopisu byly přiloženy pokyny vlády, jež se týkaly řešení praktických záležitostí ohledně provozu posádek, a dále připomínka, že sovětské komandatury „nemají právo zasahovat do vnitřního života ČSSR nebo do pravomocí československých orgánů“. V dopise se zároveň doporučovalo, aby místní orgány pozvaly zástupce sovětských posádek na oslavy výročí Velké říjnové socialistické revoluce, případně aby využívaly jejich nabídek k brigádnické výpomoci.¹⁷

Tato směsice ne zcela jasných pokynů za přetrvávajícího odporu společnosti na jedné straně a tlaku sovětských jednotek na straně druhé stavěla místní funkcionáře do svízelné situace. „Je to sice oficiální stanovisko strany i vlády, ale je to tragédie. Zdá se mi jako předčasné vyvolávat schůzky s nimi ... asi bych se zdravou kůží nevyšel,“ povzdychl si funkcionář předsednictva Okresního výboru KSČ v Trutnově.¹⁸ Hledání hranice přijatelnosti ve vztahu k sovětským jednotkám se stalo delikátní záležitostí, na kterou neexistovaly jednoduché recepty. Diskuse, vynořující se například s každým významným výročím, jak se postavit ke spolupráci se sovětskými vojáky, navíc vyjevovaly rozpory uvnitř příslušných orgánů, jako byly stranické či národní výbory. Nicméně ať už z principiálních, či pragmatických důvodů, většina těchto orgánů se ve svém celku k otevřené spolupráci, a především ke zprostředkování kontaktů Sovětů s místními obyvateli stavěla zpočátku zdrženlivě. Bylo zřejmé, že na davy shromážděné při příležitosti oficiálních ceremonií, na veřejné tribuny, na pozvání do továren a škol, na květiny a dary si budou muset sověští důstojníci trochu počkat. Ovšem ve svých snahách o navazování kontaktů se nenechali váhavostí či přímým odmítáním oficiálních institucí jen tak odbýt. V prvé řadě se snažili neustále rozšiřovat pole, na kterém se místní funkcionáři neodvážili nejednat. Formou častých a oficiální cestou podávaných stížností jak na vrcholné, tak lokální úrovni se stavěli do pozice arbitra ideologické správnosti ve veřejném prostoru – protestovali proti heslům v ulicích, článkům v novinách, promítání určitých filmů, ničení památníků a podobně. Volali příslušné funkcionáře k zodpovědnosti, nutili je reagovat, přijímat opatření a zároveň přebírat vlastní

16 VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970*, sv. IV/3, s. 47–54, zde s. 51, dokument č. 179 – Záznam rozhovoru předsedy Národního shromáždění J. Smrkovského s V. Kuzněcovem 11. září k pojetí normalizace a plnění moskevských dohod, Praha 12.9.1968.

17 *Národní archiv*, Praha (dále NA), f. Předsednictvo ÚV KSČ 1966–1971 (1261/0/5; dřívejší označení fondu 02/1), svazek (sv.) 85, archivní jednotka (arch. j.) 132, Návrh dopisu předsednictva ÚV KSČ krajským výborům strany o vzájemných stycích se sovětskými vojsky, 8.11.1968.

18 *SOka Trutnov*, f. Okresní výbor (OV) KSČ Trutnov, karton (k.) 80, zápis z jednání předsednictva OV KSČ v Trutnově, 10.12.1968.

V dalších číslech budeme zveřejňovat jména mamlouvných, kapitulantů, kolaborantů a zrádců naší věci - pokud se najdou - v našem okrese!

Varování všem, kdo naruřovali celonárodní jednotu odporu, se v prvních dnech po intervenci běžně objevovalo ve veřejném prostoru a mělo různou podobu. Zde oznámení otiřtžené v mimořádném vydání trutnovského týdeníku Krkonořská pravda z 25. srpna 1968

interpretaci situace. Proti argumentaci, ře ničením sovětských památníků dochází k „poskvrnění svaté památky padlých sovětských hrdinů“, kteří bojovali za „řtěstí pracujícího lidu Československa“,¹⁹ se nikdo neodvážil ani hlesnout. Naopak vrcholní a místní funkcionáři rychle přebírali argumentaci o vandalech a nepřátelských živlech bránících konsolidaci, za které byli postupně označováni všichni, kteří otevřeně vyjadřovali protest proti přítomnosti Sovětské armády. Na prvním místě seznamu poškozených sovětských památníků, který sovětská strana předložila spolu s protestem proti jejich ničení, se ocitl tank, který byl v srpnu 1968 strřen v Trutnově. Rychlá proměna interpretace tohoto případu na úrovni tamních místních orgánů – od „spontánního projevu nesouhlasu“ s okupací přes „politováníhodnou událost“ až po hanebný „kontrarevoluční čin“ – odráží postupné přebírání sovětského náhledu na věc. Přesuny tanku po městě – nejprve stržení a odsun z veřejného prostoru před budovou okresního národního výboru, potom oprava a instalace na méně prominentní místo a konečně reinstalace na místo původní v květnu 1970 – a konání s tím spojené jsou pak výstižnou zkratkou „normalizačních“ proměn.

Ve všech posádkových lokalitách představitelé Sovětské armády systematicky využívali případy takzvaných nepřátelských projevů místních obyvatel. Protesty proti „výtržníkům“, které koordinovaně vznášeli na přelomu let 1968 a 1969, byly spojeny s tlakem na razantnější postup příslušných orgánů. Údajné tolerování nepřátelských projevů, které ovšem mohly zrovna tak být vyprovokovány sovětskými vojáky, bylo považováno za neospravedlnitelný politický prohřešek. Jak se vyjádřil předseda Městského národního výboru v Trutnově, vznikaly tak pochybnosti, „zda jsme schopni řešit situaci sami. (...) Jsou napadáni (sovětsští vojáci – pozn. autorky), a to dokazuje slabost našich orgánů, ře nedovedeme zajistit pořádek. Vzhledem k těmto nerozvážnostem občanů stává se situace ve městě stále složitější.“²⁰ Tato permanentní hrozba „nezvládnuté bezpečnostní situace“ vedla k poměrně rychlému přeskupení koalic a v konečném důsledku oddalovala místní představitele

19 *Tamtěř*, f. Městský národní výbor (MěNV) Trutnov, inventární číslo (inv. ř.) 19, k. 3, zápis z plenárního zasedání MěNV v Trutnově, Protest sovětských vojenských představitelů proti ničení hrobů a památníků sovětských vojáků, kteří padli v boji za osvobození Československa, 22.10.1968.

20 *Tamtěř*, zápis z jednání rady MěNV v Trutnově, 12.11.1968.

od revoltujících obyvatel. Naopak v postupu vůči otevřeným „nepřátelům konsolidace“ nacházeli místní funkcionáři stále více společných zájmů s představiteli Sovětské armády. Tato vzájemnost se průběžně posilovala s událostmi, jako byly třeba studentské stávky na podporu zasedání Ústředního výboru KSČ v listopadu 1968 či takzvané hokejové události v březnu 1969, a vrcholila kampaní proti jakýmkoliv projevům protestu při prvním výročí srpnové okupace, jež se plně nesla v duchu hesla „Republiku si rozvracet nedáme!“.

Sovětské protesty proti narušování „občanského soužití“ měly vytvářet tlak na místní představitele, aby na jednu stranu razantněji vystupovali vůči všem „antisovětským projevům“ a na druhou stranu podpořili přátelské kontakty se zástupci místních sovětských posádek. Tento důležitý podtext koordinované kampaně stížností na bezpečnostní situaci – totiž že konflikty je třeba řešit kontakty – si vzali za svůj například v Olomouci. Už v lednu 1969 zde předsednictvo okresního výboru KSČ vydalo pokyny, na jejichž základě měly stranické organizace a národní výbory „odsoudit negativní projevy některých našich občanů k sovětským vojskům a doporučit na všech úsecích společenského života navazování a rozvíjení vzájemných vztahů se sovětskými vojsky“.²¹ Prozatím se však veškeré kontakty měly odehrávat striktně na bázi dobrovolnosti.

„Rozšiřovali Bílou knihu, kolportovali Zprávy“

Sovětští důstojníci nepřestávali vytvářet tlak na místní oficiální orgány, ale zároveň pěstovali neoficiální kontakty s lidmi, kteří byli ochotni jejich zájmy podporovat a zároveň ve vzájemných kontaktech s nimi hledali určitou záštitu. Takzvaný obrodňý proces, tak jako každé celospolečenské hnutí, za sebou zanechal, obrazně řečeno, svoje raněné a padlé. Platilo to tím spíše, že demokratizace se ubírala cestou personálních, nikoliv strukturálních změn. Snaha odstranit z veřejného, politického a profesního života zdiskreditované či nekompetentní osoby byla často spojena s jejich označováním za konzervativce či stalinské dogmatiky. Pocity křivdy či osobního ohrožení se u určité části společnosti prolínaly s obavami o existenci samotného socialistického zřízení. Strach z otřesení základních životních pravd vyplaval hluboce zakořeněné animozity vůči nevyzpytatelným „živlům“. Historici Kevin McDermott a Vítězslav Sommer poukázali na některé společné rysy „neostalinských“ odpůrců „obrodňého procesu“: antiintelektualismus, často provázený více či méně explicitním antisemitismem, strach z narušení „posvátného“ principu jednoty a vedoucí úlohy KSČ, odpor k „elitářským“ reformátorům odtrženým od mas.²²

21 *SOka Olomouc*, f. OV KSČ Olomouc, k. 124, zápis z jednání předsednictva OV KSČ v Olomouci, Námety pro navazování a rozvíjení vzájemných vztahů s jednotkami Sovětské armády, 15.1.1969.

22 McDERMOTT, Kevin – SOMMER, Vítězslav: The „Anti-Prague Spring“: Neo-Stalinist and Ultra-Leftist Extremist in Czechoslovakia, 1968–1970. In: McDERMOTT, Kevin – STIBBE, Matthew: *Eastern Europe in 1968: Responses to the Prague Spring and Warsaw Pact Invasion*. Basingstoke, Palgrave Macmillan 2018, s. 45–70.

Lze k tomu dodat, že u takzvaných dělnických kádřů se případná nedůvěra vůči „vzdělancům“ mohla propojit s pocitem existenčního ohrožení z důvodů nedostatečné profesní kvalifikace. Za další důležitý motiv je třeba považovat zrovna tak sakralizovaný vztah k Sovětskému svazu, který byl v očích některých „obrodným procesem“ narušen a následně zcela pošlapán všenárodním protestem proti okupaci. Tyto pochyby, animozity, obavy a křivdy, porůznu rozptýlené ve společnosti, sovětská strana využila k mobilizaci svých spojenců a jejich společným tématem udělala obnovení „věčného“ československo-sovětského přátelství.

Sověťští důstojníci se tak rychle zapojili do vytváření sítí odpůrců „obrodného procesu“, kteří pomáhali prosazovat „normalizaci“ zdola. Důležitými spojenci se přitom stávali lidé, kteří slibovali potenciál určitého institucionálního zázemí. Mohli to být jednotliví funkcionáři stranických organizací a národních výborů všech úrovní, organizací Národní fronty, bezpečnostních složek, Lidových milicí, podniků či škol,²³ u nichž byla naděje, že svůj vliv budou mít kde uplatnit. Strategickým úkolem sovětských důstojníků pak bylo tyto jedince propojovat, aby si mohli poskytovat vzájemnou podporu, a hlavně společně přebírat sovětskou politickou agendu. Důležitým tmelícím prvkem byla od počátku distribuce *Zpráv* a jiných propagačních tiskovin, kterou sověťští důstojníci záhy přenechali československým občanům. Brožura, kterou vydal Obvodní výbor KSČ v Praze 4 při příležitosti padesátého výročí vzniku komunistické strany, připomíná zásluhy jeho členů z roku 1968: „Tak se ustavila na Pankráci skupina nejvěrnějších. (...) Rozšiřovali Bílou knihu, kolportovali Zprávy. (...) Členové skupiny se stýkali na OV SČSP se správně orientovanými soudruhy z jiných oblastí Prahy 4 a od předsedy OV SČSP s. Jaroslava Kozlera si odnášeli různé tištěné i jinak rozmnožované materiály užitečné pro politickou uvědomovací práci. ...účastnili se návštěv v posádkách sovětských vojsk v okolí Prahy.“²⁴ Podobně vylíčil až konspirační činnost skupiny „věrných internacionalistů“, kteří zdola a navzdory všudypřítomnému nepochopení obnovovali činnost svých odboček, sám Jaroslav Kozler: „Soudruh Hájek přinášel zprávy od sovětských

23 Ve své studii se toho dotkl Emil Gímeš: „V Olomouci a v blízkém vojenském prostoru Libavá bylo umístěno mnoho sovětských útvarů, jejichž důstojníci vyhledávali styky s místními funkcionáři. (...) Politické oddělení divize pod vedením plukovníka Dubravy obstarávalo pravidelný styk s vybranými pracovníky aparátu okresního výboru KSČ, s bezpečnostními složkami, s řadou stranických výborů i jednotlivými osobami.“ (GÍMEŠ, E.: Počátky normalizačního režimu na Olomoucku, s. 33 – viz pozn. 7.)

24 NA, f. Kozler Jaroslav, signatura (sign.) 11, brožura *Čím komunisté vítězili*. Praha 4, Obvodní výbor KSČ 1971. Takzvaná Bílá kniha, oficiálně nesoucí název *K událostem v Československu: Fakta, dokumenty, svědectví tisku a očitých svědků*, vyšla v Moskvě záhy po srpnové invazi na zadání oddělení propagandy ÚV KSSS jako kolektivní dílo blíže neurčené Tiskové skupiny sovětských novinářů. Měla argumentačně zdůvodnit nezbytnost vojenské intervence v Československu. Tezi o hrozbě kontrarevolučního převratu za podpory imperialistických rozvědek dokládá koláží citátů a úryvků z článků a projevů předních postav „obrodného procesu“ a ze západního tisku, ale také více či méně překroucenými odkazy na odpor proti vojenské invazi. Vyšla v mnoha jazykových verzích – česky, slovensky, rusky, anglicky, německy, francouzsky a v dalších jazycích – údajně v celkovém nákladu kolem milionu výtisků.

vojáků,“ „internacionalisté“ jim naopak dodávali informace o „protisovětském vedení obvodu [v Praze 4].“²⁵

Shromažďování informací o politické situaci bylo důležitou součástí práce sovětských komandatur. Sovětské dokumenty dokládají, že díky svým spolupracovníkům mohli mít sovětské důstojníci velmi detailní přehled jak o chodu místních orgánů, tak o jednotlivých funkcionářích.²⁶ Nezřídkda měli k dispozici i kompletní zápisy z jednání či konkrétní prohlášení. Důležité přitom je, že představu o tom, co je „antisovětské“, případně „antisocialistické“ či „pravicově oportunistické“, si zpočátku dělali především na základě zpráv od svých věrných informátorů. A s nimi následně tyto představy vzájemně ladili a utvrzovali se v názoru na konkrétní osoby, které je potřeba z veřejného života odstranit. Politický instruktor Sovětské armády z Olomouce už 30. srpna 1968 referoval o složení předsednictva tamního okresního výboru KSČ a podal i jeho stručnou charakteristiku, v níž dva členy označil za vlivné revizionisty. Ostatní otipoval na „dobré lidi“, kteří jen podlehli pravicové psychóze. „Pokud se jim pomůže, budou schopni se pravičákům postavit,“ odhadoval.²⁷

Lidé, kteří navštěvovali sovětská velitelství, se zároveň stávali prvními účastníky politických besed a diskusí, neboť úkolem velitelství bylo „poskytovat českým občanům pomoc, aby se správně zorientovali ve složité situaci“.²⁸ Nemuselo vždy jít jen o přesvědčování přesvědčených. Konkrétní doklad o této „objasňovací práci“ a pomoci v hledání „správných stanovisek“ podává zpráva výše zmíněného politického instruktora z Olomouce. Popisuje setkání se šesti členkami místního výboru Československého svazu žen, při kterém došlo k „ostré“ výměně názorů. Na závěr jedna z žen, zakládající členka strany a dlouholetá aktivní funkcionářka Okresního výboru KSČ v Olomouci Herma Barfusová podala – zřejmě na důkaz smíření – při odchodu z komandatury ruku jednomu z hlídkujících vojáků. „Velice je rozhořčilo, že vedoucí činitel ČSSR a KSČ je neinformovali o působení kontrarevoluce. (...) Uspořádaly setkání se všemi členkami výboru. (...) Všechny souhlasí s tím, že opatření (nejspíše vstup vojsk – pozn. autorky) je správné, ale [dodávají,] že v současné situaci je národ nepochopí,“ referoval zmíněný instruktor.²⁹ Barfusová, která se tak vřele rozloučila s vojenskou ostrahou, pěstovala i nadále kontakty s komandaturou, mimo jiné prostřednictvím aktivu zasloužilých členů strany.³⁰ Osobně se

25 *Tamtéž*, sign. 13, Hodnocení politické činnosti OV SČSP v Praze 4 za rok 1968–1969.

26 ZDANOVIC, A. A. ad. (ed.): *Čechoslovenské sovětské vztahy 1968 roku*, s. 30 n., 173–176, 203–212 a 302 n.

27 *Tamtéž*, s. 173–176, dokument č. 16 – Dokladná zapiska instruktora politotděla 38. armie podpolkovníka Kosenkova členu vojennogo soveta – načalniku politotděla armie o političeskom položenii v rajone Olomouc, 2.9.1968.

28 *Tamtéž*, s. 313–315, dokument č. 48 – Správka o rabote vojennykh komandatur g. Pragi za oktabr 1968 g., 2.11.1968.

29 *Tamtéž*, s. 174, dokument č. 16 – Dokladná zapiska instruktora politotděla 38. armie podpolkovníka Kosenkova členu vojennogo soveta – načalniku politotděla armie o političeskom položenii v rajone Olomouc, 2.9.1968.

30 O této platformě se podrobněji zmiňuji o něco dále.

podílela na sepsání rezoluce, kterou přijali na svém společném jednání v Olomouci v září 1968. Staří členové strany v ní Ústřední výbor KSČ vyzvali ke konsolidaci v zemi, a „to i ve vztahu k jednotkám Varšavské smlouvy přítomným na našem území“.³¹ Když o několik dní později vznikly na zasedání Okresního výboru KSČ v Olomouci ohledně tohoto setkání pochybnosti, hájila je s tím, že rozhodně nešlo o podvracení strany ani o setkání „kolaborantů a zrádců“. Zároveň vylíčila, jak na ni zapůsobilo vystoupení sovětského důstojníka: „Ale soudruzi, to byla osobnost.“ Kromě toho, že báječně vypadal („já jsem nevěděla, že muži také mohou vypadat o deset let mladší“), rozuměl „lidem“, ale hlavně politice: „On tady podle mého skvělým přijatelným způsobem vysvětloval, proč jsou tady.“ Takže i když byla Barfusová podle svých slov z invaze „v šoku“ a nepovažovala ji za „dobrou věc“, nakonec ji diskuse se sovětskými důstojníky přesvědčily o tom, čemu vlastně hluboce věřila: „že Sovětský svaz není schopen dělat nějaké sviňačiny, které měly zakroutit československému lidu jeho svobodu“. Rozčilení, které ji (snad) s několika dalšími ženami původně přivedlo na sovětskou komandaturu, bylo přesměrováno: „Tak at nám, hergot, ústřední výbor řekne, co se tam všude projednávalo.“³²

„Drazí soudruzi kolaboranti!“

Kromě schůzek s vybranými jednotlivci, které se mohly odehrávat i v soukromí, sovětské posádky pořádaly, nejčastěji při příležitosti různých oficiálních výročí, větší setkání svých příznivců přímo v areálu kasáren (ti se případně účastnili širších setkání nově vznikajících či obnovovaných platforem). Setkání prosovětských aktivistů za přítomnosti příslušníků Sovětské armády se během let 1968 a 1969 uskutečnila celá řada. Některá přitom svým manifestačním charakterem dalece přesáhla lokální rozměr a obvykle se jich pak také účastnili vysocí straničtí funkcionáři, případně angažovaní umělci či jiné osobnosti veřejného života. Ostatně výše citovaný předseda Obvodního výboru Svazu československo-sovětského přátelství v Praze 4 byl jedním z hlavních organizátorů několikatisícového shromáždění v sále pražské Lucerny v listopadu 1968 při příležitosti výročí Velké říjnové socialistické revoluce. Za sovětskou stranu zde kromě vojenských velitelů a vrcholných představitelů Společnosti sovětsko-československého přátelství vystoupil také umělecký soubor

31 Dopis zasloužilých členů strany Ústřednímu výboru KSČ. In: *Stráž lidu*, roč. 24, č. 76 (20.9.1968). *Stráž lidu* byl list OV KSČ v Olomouci.

32 *SOKa Olomouc*, f. OV KSČ Olomouc, k. 26, zápis ze zasedání pléna OV KSČ v Olomouci. Podrobnější záznam projevu sovětského důstojníka, zachycující jeho argumentační linku, pořídil jeden z účastníků diskuse (viz GÍMEŠ, E.: Počátky normalizačního režimu na Olomoucku, s. 34). Pozoruhodná je práce s konkrétními čísly, která svojí exaktností měla podkládat sílu argumentu. V Olomouci bylo podle onoho důstojníka 18 450 příslušníků bývalých politických stran. Olomouc měla sto tisíc obyvatel a naproti tomu jenom sto příslušníků Veřejné bezpečnosti, zatímco v 50. letech byl poměr 46 tisíc obyvatel ku 250 strážcům pořádku. To údajně svědčilo o kontrarevolučních snahách rozložit bezpečnostní složky v situaci, kdy potenciální politický nepřítel číhá za každým rohem.

Shromáždění v pražské Lucerně dne 10. listopadu 1968 k výročí Velké říjnové socialistické revoluce bylo jednou z nejmasovějších demonstrací rodícího se spojení Sovětské armády s domácími zastánci vojenské intervence (foto Svět socialismu, roč. 1, č. 3, 28. 11. 1968)

Sovětské armády dovezený z Německé demokratické republiky.³³ Nicméně prvenství v uspořádání podobného setkání patří zřejmě skupině takzvaných starých komunistů z Ostravy, kteří se na podporu sovětské politiky a příchodu vojsk Varšavské smlouvy sešli ve Vítkovicích už 2. září 1968.

V říjnu se pak konala známá schůze v libeňské Čechii,³⁴ kterou uspořádalo několik členů místní stranické organizace sdružených okolo Josefa Jodase.³⁵ Proslavila se vyhrcočenou kritikou vyšších stranických orgánů, nevybíravými pomluvami konkrétních funkcionářů, obžalobou lidí a činů, vtělenou do dopisu zaslaného prokurátorovi – a také tím, že si vysloužila odmítavou reakci jak na úrovni Městského výboru KSČ v Praze, tak ústředního výboru strany. Spiklenecké souznění mezi pořadateli, účastníky a zástupci Sovětské armády podtrhl jeden z důstojníků, který svůj projev zahájil slovy: „Dovolte mi, abych řekl a oslovil vás ‘Drazí soudruzí kolaboranti’.“ Následovalo ujištění: „Přišli jsme pomoci skutečným komunistům.“³⁶ Rezoluce z tohoto

33 ÚSD AV ČR, f. Komise vlády ČSFR pro analýzu událostí let 1967–1970, A 308, záznam ze slavnostního shromáždění v Lucerně k 51. výročí VŘSR; *tamtéž*, A 150, Informace kolem událostí 7. listopadu (VŘSR).

34 NA, f. 1261/0/5, sv. 84, arch. j. 130, záznam ze schůze předsednictva ÚV KSČ 21.10.1968, bod 12, Informace o průběhu schůze tzv. starých komunistů v sále libeňské Čechie dne 9. 10. 1968 a postup městské stranické organizace v Praze.

35 K činnosti této skupiny, která v tzv. obrodném procesu spatřovala ohrožení výdobytků socialistické revoluce a porušení základních principů marxismu-leninismu, viz například URBAŠEK, Pavel: Jak „pancéřové divize“ bránily socialismus: K úloze ultraradikální levice v letech 1968–1970. In: *Listy*, roč. 37, č. 4 (2006), s. 17–24; McDERMOTT, K. – SOMMER, V.: The „Anti-Prague Spring“ (viz pozn. 22).

36 Ze setkání se dochovalo několik různých zápisů, které se podle postoje toho kterého pisatele liší jak v hodnocení, tak ve výběru vylíčených podrobností. Z většiny se kupříkladu

aktivu se navzdory nesouhlasu vyšších stranických orgánů šířila dále a úryvky z ní se poté objevovaly v prohlášeních z různých koutů republiky. Obzvláště populární se přitom stala formulace: „Nás, dlouholeté komunisty a všechny čestné členy strany nikdo nepřesvědčí, že vojska spřátelených zemí přišla proto, aby nás připravila o svobodu, o socialistický základ společnosti.“³⁷ Následovala další, více či méně známá shromáždění. Událostí, která rozbouřila veřejné mínění, se stalo například shromáždění u příležitosti výročí vzniku Rudé armády konané 14. února 1969 v Semilech.³⁸

Z hlediska prosovětských aktivistů i budoucího politického vývoje sehrála podobná setkání důležitou roli. Přednesené projevy vysokých funkcionářů i diskusní příspěvky přítomné utvrzovaly v přesvědčení o tom, že se „polednový vývoj“ zvrhne, o hrozbě kontrarevoluce, reakčním působení sdělovacích prostředků a potažmo o oprávněnosti vojenského zásahu. Nezrušitelnost pouta k Sovětskému svazu byla kontextuálně připomínána odkazy na oběti Sovětského svazu a Sovětské armády při osvobozování Československa³⁹ od nacismu či na třídní spojenectví.⁴⁰ I když

nedozvíme, že přítomní sovětsští důstojníci „si velmi pilně zapisovali“. Informaci o výše zmíněném oslovení čerpám ze zprávy (pravděpodobně pracovníka ČTK) nazvané epicky „Zpráva ze schůze komunistů (starých členů strany) Prahy 8, která byla v průběhu jednání přejmenována na schůzi komunistů Velké Prahy“ (ÚSD AV ČR, f. Komise vlády ČSFR pro analýzu událostí let 1967–1970, A 229).

37 NA, f. 1261/0/5, sv. 84, arch. j. 130, záznam ze schůze předsednictva ÚV KSČ 21.10.1968, bod 12, Informace o průběhu schůze tzv. starých komunistů v sále libeňské Čechie dne 9. 10. 1968 a postup městské stranické organizace v Praze, Rezoluce.

38 Zde se sešly dvě okolnosti, které setkání „proslavily“. Zaprvé to byla brutalita, s jakou někteří ze zúčastněných policistů po skončení akce zaútočili na Karla Hádka, jednoho z hlavních organizátorů protestu proti shromáždění. Zárok ve své době vyvolal značné pobouření, nicméně jeho vyšetřování se s postupující „normalizací“ symptomaticky obrátilo proti napadenému. Už v říjnu 1969 byl v souvislosti se shromážděním odsouzen za výtržnictví k osmiměsíčnímu nepodmíněnému trestu. Rozsudek byl v roce 1971 překvalifikován a Hádek byl v souvislosti se svojí činností z jara 1969 odsouzen na dva a půl roku za podvracení republiky. (Viz CUHRA, Jaroslav: *Trestní represe odpůrců režimu v letech 1969–1972*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1997, s. 85 a 95 n.) Popularizaci případu zároveň pomohl Ludvík Vaculík, který se v rámci sledování „obrodného procesu“ v Semilech do města vrátil právě 14. února 1969, a až bez platné pozvánky, na setkání po svém způsobu pronikl. V reportáži pak popsal nejenom průběh slavnostního večera, ale také následné události. (VACULÍK, Ludvík: Proces v Semilech. In: *Listy*, roč. 2, č. 10 (6.3.1969), s. 1 n.)

39 „Díky hrdinství Sovětské armády-osvoboditelky, jejímu vítězství nad fašismem a díky všestranné pomoci Sovětského svazu po r. 1945 dokázali jsme v Československu nastolit socialismus. Jen v těsném přátelství a spojenectví se Sovětským svazem dokážeme socialismus v naší vlasti udržet a dále rozvíjet.“ (Z Rezoluce přijaté na celobvodní schůzi SČSP Prahy 6 17. března 1969: Bylo nás mnohem víc. In: *Svět socialismu*, roč. 2, č. 15 (9.4.1969), s. 6 n.)

40 Okresní konference SČSP v Kladně, konaná 28. března 1969, dala možnost zasadit soudobou podporu sovětské politiky do kontextu třídního boje místních horníků a dělníků, starých soudruhů a soudružek, pro něž byl Sovětský svaz vždy „majákem“ na jejich cestě za sociálně spravedlivou společností. „Já miluju Sovětský svaz,“ údajně zde prohlásila Marie Zápotocká, žena druhého dělnického prezidenta. (Hlas rudého Kladna. In: *Tamtéž*, č. 16 (16.4.1969), s. 16 n.)

Příchod příslušníků Sovětské armády na shromáždění v Semilech dne 14. února 1969 provázel klidný protest místních občanů (foto Vladimír Opočenský)

sdílená vzájemnost probouzela leckdy až euforické projevy, jež kritičtí pozorovatelé neváhali označit za „masovou hysterii“, zdaleka nemělo jít jen o sdílenou solidaritu izolované skupiny zhrzených dogmatiků. Lidé, kteří na taková setkání přicházeli, zde nacházeli společného jmenovatele. Z obecně rozšířeného a na mnoho způsobů vyjadřovaného přesvědčení velké části společnosti, že Sovětský svaz je přítel, který zradil, se drželi jen první poloviny. Byli přesvědčeni (nebo se rádi nechali přesvědčit), že ať Sovětský svaz udělá cokoli, vždy přítelem zůstane. S tím se prostřednictvím podobných setkání identifikovali a veřejně se k tomu hlásili. Tato kolektivní identita byla navíc podpořena nevraživostí, již vůči těmto shromážděním společnost projevovala. „Je potřeba vidět naše lidi, jací jsou hrdinní, když přicházeli do budovy a byli ohrožováni,“ řekl o zmíněném setkání v Semilech jeden z organizátorů.⁴¹ Nálepku kolaborantů, kterou jim většinová společnost pro jejich postoj přisoudila, neodmítali pro její obsah, neboť svoji spolupráci se Sovětskou armádou nepopírali, ale pro její morální vyznění. Přenos pojmu kolaborace z doby nacistické protektorátní nadvlády a následné retribuice do posrpnové situace, jenž se velké části společnosti zdál zcela přirozený, neuznávali. Ve svém „napomáhání cizí moci“ neviděli patologické ohrožení národní existence a politického i morálního řádu, ale snahu o jeho zachování. Kolaboranti a zrádci v jejich očích byli naopak

41 NA, f. Ústřední výbor Svazu československo-sovětského přátelství (ÚV SČSP), k. 11, záznam z celostátní diskuse předsedů a tajemníků OV SČSP v Olomouci 25.–26.3.1969.

všichni ostatní, kteří od přátelství se Sovětským svazem odpadli. Sami zůstávali „kolaboranty“ pouze v uvozovkách.⁴²

Manifestační „družební“ setkání byla prostřednictvím přítomných sovětských důstojníků či přímo zástupců sovětského tisku obratem využívána sovětskou stranou jako důkaz široké podpory její politiky. Důležitou součástí této strategie byly ovšem také projevy či rezoluce více či méně konkrétně útočící na představitele „obrodného procesu“ a novináře. Tónem, který podkresloval podobná setkání, byla výhrůžná bojovnost (zpravidla s odkazy na bojovnost revoluční)⁴³ vůči okolnímu světu, která v žádném případě neměla zůstat na deklarativní úrovni. Na jedné straně měla taková setkání účastníky zavázat k další aktivitě, na druhé straně se měla stát inspirací pro podobně smýšlející na jiných místech republiky. Zároveň vymezovala argumentační pole a terminologii – v přímé inspiraci sovětským ideologickým arzenálem – jež se měly nadále replikovat v působení prosovětských aktivistů a posilovat podpůrnými tiskovinami.⁴⁴

Základní logika této argumentace byla zhruba následující: Polednový, a především posrpnový vývoj se zvrhl v zastrašování „čestných soudruhů“, kteří „věrně a oddaně hájili politiku strany“. Osočování z kolaborantství a zrádcovství bylo jen dalším projevem „bílého teroru“ vůči všem, kdo pevně stáli na pozicích internacionalismu.⁴⁵ Útoky na tyto lidi byly útokem na samotné základy marxismu-leninismu

42 Od podzimu 1969 vycházel v časopise *Svět socialismu* seriál nazvaný „Jak jsem se stal ‘kolaborantem’“, kde jednotliví autoři vydávali svědectví o svém neochvějném přátelství k Sovětskému svazu, jímž neotřásl ani rok 1968.

43 Na diskusi OV SČSP v Olomouci koncem března 1969 zaznívala hesla jako „Na naší straně je pravda“, „Budeme bojovat dál a budeme opravdu v útoku“, „Jen se nebát s těmito lidmi udělat krátký proces“ (NA, f. ÚV SČSP, k. 11, záznam z celostátní diskuse předsedů a tajemníků OV SČSP v Olomouci 25.–26.3.1969).

44 Kromě ilegálních *Zpráv*, vydávaných od srpna 1968 do května 1969 při velitelství sovětských vojsk v NDR, to o něco později byla *Tribuna*, ale hlavně časopis Svazu československo-sovětského přátelství. Po invazi kompletně změnil redakci, přejmenoval se ze *Světa sovětů* na *Svět socialismu* a začal vycházet od listopadu 1968. Okamžitě se stal platformou otevřených zastánců prosovětské politiky, čímž zhruba o rok předběhl většinu ostatních médií. I když si udržel formát obrazově výpravného společenského časopisu, od počátku napomáhal sovětské propagandě a veřejnému přeznačení lidí společensky stigmatizovaných jako kolaboranti a zrádci na lidi věrně a odvážně hájící ideu internacionálního přátelství a socialismu.

45 Slovo „teror“ s oblibou používali sovětští politici v rozhovorech s československými partnery. Mluvili přitom o „teroru“ vůči lidem se „správnými marxistickými názory“, o „morálním teroru“ vůči lidem podporujícím Sovětskou armádu a „štvanicích“ na staré komunisty. Jejich vliv na postupné vymazávání „levicového nebezpečí“ z agendy československých vrcholných politiků a na jeho nahrazování výzvami k podpoře a rehabilitaci „lidí neprávem osočovaných“ je zřejmý. Důležitým momentem nastoupeného směru byla rezoluce z plenárního zasedání ÚV KSČ v listopadu 1968, která oproti původnímu návrhu zohlednila Brežněvovy námitky, že o žádné skupině „levicových sektářů“ ani o nebezpečí zleva nic neví. (Viz VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J. (ed.): *Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970*, sv. IV/3, s. 116–135, zde s. 129, dokument č. 196.1 – Záznam z jednání delegace KSČ s vedením KSSS v Moskvě 3.–4. října 1968 o „otázkách, které zajímají obě strany“, 8.10.1968.)

a socialistického zřízení, a proto právě oni mají výsadní postavení při odhalování antisovětských a antisocialistických živlů a při jejich odstraňování z veřejného života. Neustálé vypočítávání ústrků a křivd stejně jako jejich legendarizace neměly posilovat nějaké společenství ublížených, ale fungovat jako mobilizace k boji. Jinými slovy, veškerá kritika nejenom sovětské invaze, ale též prosovětských postojů – jakékoliv zmínky o „frakční činnosti“, levicovém extremismu, dogmatismu – o něco později zpětně dopadla na své původce. Účastníci „družebních“ setkání se zároveň posilovali v přesvědčení, že jsou jediní, kdo důsledně prakticky uplatňuje dohody a usnesení přijaté na nejvyšší politické úrovni. A jak rostl počet usnesení, na která se mohli odvolávat, stoupal i jejich politický vliv.

„Cítím hlubokou, nezapomenutelnou úctu“

Uzavřená setkání „družby“ se obvykle konala z iniciativy určitých jednotlivců či různě poskládaných skupin, nicméně organizátoři se zaštiťovali příslušností k nějaké oficiální struktuře – typicky k určité organizaci KSČ či Svazu československo-sovětského přátelství. Zvnějšku nebylo zcela zřejmé, kým a pro koho jsou vlastně organizována ani zda a jaký orgán je povolil.⁴⁶ Zpočátku tedy vyvolávala nevoli a zděšení nejen u širší společnosti, ale i u vyšších funkcionářů příslušných organizací, kteří se od podobných aktivit často distancovali, případně je přímo odsuzovali jako nežádoucí frakční činnost. Z tohoto organizačního chaosu je zároveň zřejmá snaha prosovětských aktivistů rozšiřovat spektrum platforem, v jejichž rámci by se mohli nejenom scházet, ale jejichž jménem by také mohli promlouvat a politicky působit. Jednou z takových důležitých platforem byly aktivity a senáty „starých“, případně předválečných, zasloužilých členů strany. Strategicky výhodný byl jejich polooficiální status. Formálně spadaly pod příslušné stranické orgány – okresní či městské výbory KSČ, kde měly také svoje zástupce – zároveň byly ale považovány za volná sdružení spíše reprezentativního charakteru, bez reálných závazků a pravomocí, s „poradním“ hlasem.

Právě „staří“ členové strany potenciálně nejlépe vyhovovali obrazu odvěkého spojence Sovětského svazu, navždy zavázaného společným bojem proti fašismu, na kterém sovětská propaganda do velké míry stavěla. Vyznání Gusty Fučíkové z dopisu zaslaného shromáždění v Lucerně v listopadu 1968 – „cítím hlubokou, nezapomenutelnou úctu a vděčnost sovětským lidem a nikdy se jí nezpronevím“ – bylo osobní a zároveň mělo vyjádřit obecnou zkušenost předválečných členů

46 I z tohoto důvodu bylo těžké zpětně určit, jaký orgán vlastně za jejich uspořádáním stál a jak se vytvářely seznamy pozvaných. Například setkání v libeřské Čechii se konalo „pod hlavičkou OV SČSP v Praze 8 na základě osobních pozvánek“, přičemž šlo o „besedu některých komunistů z různých pražských obvodů svolanou několika starými členy strany“. Z hlediska tehdejší poměrně striktní organizační struktury KSČ či Národní fronty šlo tedy o dost zvláštní uskupení. Podobně v Semilech akci údajně uspořádala 1. uliční organizace pod záštitou OV SČSP, přičemž účastníci dle pozorování Ludvíka Vaculíka byli „většinou staří a z velké části uniformovaní“ (VACULÍK, L.: Proces v Semilech).

Schůze obvodní organizace Svazu československo-sovětského přátelství Prahy 6 v Břevnově dne 17. března 1969 (foto Svět socialismu, roč. 2, č. 15, 9. 4. 1969)

strany. Pro sovětské důstojníky představovali přirozené jádro takzvaných zdravých sil, které měli za úkol podpořit, a také spojenecké prostředí. A tak s příchodem Sovětské armády docházelo po celé republice k aktivizaci skupin, které vystupovaly na obranu ohrožených revolučních a socialistických ideálů, především internacionalismu, a zaštiťovali se přitom autoritou zkušených komunistických harcovníků, a hlavně značkou zasloužilých členů strany.

Ovšem aby se z různorodého uskupení předválečných členů strany stal jeden z hlavních spojenců Sovětské armády a zastánců „konsolidace“, k tomu bylo zapotřebí určitého politického úsilí. Především bylo nutné vyjasnit si, kdo smí značku „starých“ a „zasloužilých“ členů strany používat a jejím jménem vystupovat. Koneckonců řada představitelů „obrodného procesu“ byla také předválečnými členy strany. Nicméně jménem zasloužilých členů nakonec všude v republice vystupovala jen úzká skupinka bojovně sešikovaných odpůrců polednové politiky, kteří se nepokrytě stýkali s představiteli Sovětské armády a podle jejichž představ se zformovali. Platforma „starých“ členů, ze které vyloučili svoje odpůrce, jim poskytovala možnost uplatňovat vliv institucionální cestou. Vzali přitom na sebe autoritu všech (živých i mrtvých), kteří za stranu celý život bojovali, trpěli pro ni, a „přitom z toho nic neměli“.

Velmi dobře je zmapován jeden z nejflagrantnějších a nejranějších příkladů spojenectví „starých“ členů strany a Sovětské armády v Ostravě. Rezoluce, která vzešla

z jejich vzájemného setkání na začátku září 1968,⁴⁷ mimo jiné schvalovala srpnovou invazi armád Varšavské smlouvy a následně byla otištěna v moskevské *Pravdě*. Ostravský případ je extrémní, jak z hlediska časování, tak z hlediska následků. Útoky „starých“ členů na redakci novin *Nová svoboda* a jejich spojenectví se Sovětskou armádou dává Karel Jiřík velmi přesvědčivě do přímé souvislosti se známým případem únosu vedoucího tajemníka Městského výboru KSČ v Ostravě Radomíra Gaje a redaktora *Nové svobody* Ivana Kubíčka sovětskými vojáky 13. září 1968. Tento únos stejně jako vyhrožování, že budou zastřeleni, byly očividným „vměšováním do vnitřních záležitostí“ a dočkaly se odsouzení jako nepřijatelný exces. Nicméně spolupráce Sovětské armády a „starých“ členů strany se všeobecně ujala. Následovala výše zmíněná setkání „starých“ členů v Olomouci, pražské Čechii, Trutnově, Šumperku, Nymburku a v dalších místech, obvykle za přítomnosti zástupců Sovětské armády. Přijímaly se zde rezoluce ve formě otevřených dopisů zasílaných vyšším stranickým orgánům, které byly zpravidla zveřejněny v místním tisku.⁴⁸ S odvoláním na autoritu zasloužilých členů strany se jejich samozvaní mluvčí hlásili v těchto deklaracích k podpoře „konsolidace“, sovětské politiky a k přátelství se Sovětským svazem, vyzývali ke zlepšení vztahů se sovětskými vojenskými jednotkami. S postupem času stále častěji vystupovali s kritikou místního politického vedení a sdělovacích prostředků a více či méně explicitně volali po čistkách. Nezůstalo ovšem jen u deklarací. Ve všech lokalitách se našli agilní zástupci z jejich řad, kteří do místní politiky aktivně zasahovali.

Zde si dovoluji malou vsuvku. Zhruba od května a června 1969 probíhaly na krajské, okresní a místní úrovni prověrky a čistky zodpovědných funkcionářů. Tento útok na hlavní tváře „obrodného procesu“ je obvykle spojován s politickými změnami na vrcholné úrovni, především s dubnovým a květnovým zasedáním Ústředního výboru KSČ. Je zřejmé, že personální změny v mocenském centru byly důležitým inspiračním zdrojem pro výměny osob na lokální úrovni, nicméně v této době ještě neexistoval jednoznačný centrální pokyn pro lokální očistu. Ta vykazovala v různých okresech a krajích rozdílnou dynamiku, nicméně ve všech studovaných případech čistky akcelerovali, případně se jich přímo účastnili, i „staří“ komunisté a další lidé napojení na místní sovětské posádky. Někteří z nich byli postupně ko-optováni do funkcí, z nichž mohli lépe ovlivňovat průběh dění. Prověrky a čistky přicházely v několika vlnách, či spíše na sebe braly podobu víru, který strhával na jednu stranu stále větší množství lidí – nejdříve politických funkcionářů, posléze profesních nomenklaturních kádrů – a vyústil do plošných, tentokrát centrálně vyhlášených stranických i nestranických prověrek v roce 1970. Zároveň však stále

47 Viz JIŘÍK, K.: Demokrizační proces v Ostravě a jeho násilné potlačení (viz pozn. 7); TÝŽ: *Rok 1968 a počátky normalizace v Ostravě* (viz pozn. 7); TÝŽ: Frakční činnost předválečných členů v Ostravě v letech 1968–1969 (viz pozn. 7).

48 Viz např. Dopis zasloužilých členů strany Ústřednímu výboru KSČ (viz pozn. 31); Cestou vpřed, ke komunismu. In: *Naše slovo*, roč. 11, č. 1 (3.1.1969); Staří komunisté k polednové politice. In: *Nymbursko*, roč. 10, č. 9 (27.2.1969); Dopis starých komunistů ÚV KSČ. In: *Krkonošská pravda*, roč. 11, č. 19 (8.5.1969). Týdeníky *Naše slovo*, *Nymbursko* a *Krkonošská pravda* vydávaly OV KSČ v Šumperku, Nymburku a Trutnově.

hlouběji „potápěl“ lidi na počátku „pouze“ vyřazené z důležitých politických funkcí, jejichž případy se v průběhu času znovu otevíraly, aby s postupující radikalizací byli postiženi mnohem důkladněji.⁴⁹ Počátky těchto procesů, které vyvrcholily koncem roku 1970, spadají do přelomu jara a léta 1969 a leckde byly celkem nenápadné.

Zatřísnění antisovětismem

Zatímco v Severomoravském kraji začalo hodnocení okresních funkcionářů poté, co první čistka byla iniciativně provedena na úrovni Krajského výboru KSČ v Ostravě už v polovině května 1969, v okrese Trutnov byl spouštěcí moment první vlny prověrek výsledkem spojených tlaků. Ty přicházely jak zdola, tak z centra a vytvářely těžko přehlednou situaci. Jistou roli v příběhu sehrál anonym neznámého původu „upozorňující na některé politické momenty v okrese“, který údajně došel Ústřední kontrolní a revizní komisi KSČ. Ta poté dala pokyn Krajskému výboru KSČ v Hradci Králové, aby situaci prošetřil. Není zcela známo, na čí popud se tak stalo, nicméně nakonec byla na úrovni Východočeského kraje v květnu 1969 sestavena komise, která měla zhodnotit činnost několika vybraných okresních funkcionářů, mezi nimi dosavadních předsedů Okresního výboru KSČ a Okresního národního výboru v Trutnově. Zhodnocení funkcionářů zároveň požadoval i senát „starých“ komunistů, který rovněž komisi dodal svoje podkladové materiály. Z téže doby pocházel také otevřený dopis adresovaný Ústřednímu výboru KSČ, v němž „starší“ členové zatím neadresně kritizovali vedoucí okresní funkcionáře za to, že nečelí vzrůstajícímu se „pravicovému nebezpečí – nacionalismu a oportunismu“, neboť jim chybí „bojovnost a oddanost věci marxismu-leninismu“. Vyjádřili přitom naději, že „na květnovém plénu [ÚV KSČ] budou přijata a pak zabezpečena taková opatření, která proniknou až do okresů a základních organizací“ a rozejdou se s „nacionalistickými extremisty a antisovětskými hysteriky“.⁵⁰

Od té doby začal soustředěný a spojený nátlak na vybrané trutnovské okresní funkcionáře, kteří byli spojováni s otevřeným nesouhlasem s přítomností Sovětské armády. Na květnovém zasedání Okresního výboru KSČ v Trutnově jeden z hlavních mluvčích „starých“ komunistů Jaroslav Metelka⁵¹ jmenovitě zaútočil na několik

49 Viz též MAŇÁK, J.: *Od ústupu k porážce, od omezování k likvidaci* (viz pozn. 8).

50 Dopis starých komunistů ÚV KSČ (viz pozn. 48).

51 Jaroslav Metelka (1918–1975) byl dlouholetý místní stranický a státní funkcionář, učitel a regionální historik z Úpice, s důsledně budovanou biografií antifašistického odbojáře. Od konce války prošel řadou zaměstnání a vedoucích pozic v politických, školských a kulturně-vzdělávacích institucích trutnovského okresu. Provázela ho pověst kontroverzní a konfliktní osoby. Na jaře 1968 útočil na dlouholeté okresní tajemníky strany, po srpnu se zaměřil na vybrané představitele „obrodného procesu“. „Normalizace“ mu vynesla členství v Okresním výboru KSČ v Trutnově, místo vedoucího odboru školství a kultury v Okresním národním výboru v Trutnově a přechodně též funkci ředitele Muzea Podkrkonoší. (Viz VAŠATA, Ondřej: Jaroslav Metelka: Historik dělnického hnutí a KSČ. In: *Historiografie Trutnovska: Krkonoše-Podkrkonoší. Supplementum S. Trutnov, Muzeum Podkrkonoší 2008.*)

členů předsednictva okresního výboru strany. Podle výše zmíněné logiky promluvil za tu „část komunistickou, která byla od listopadového pléna nejhruběji, nejsprostěji a nejsystematičtěji napadána pravicovými oportunisty okresu“. Svůj projev uzavřel slovy sovětského důstojníka, že „ten boj si musíme vybojovat sami“, a vyzval ty, kteří údajně neobstáli, k rezignaci: „A vy, kteří nejste v tom boji dost pevní ... jste zatřísnění tím obdobím, kdy jste vystupovali proti Sovětům ... tak vy, soudruzi, musíte přeci odejít.“⁵² K další schůzi se předsednictvo Okresního výboru KSČ v Trutnově už sešlo v novém složení, tedy bez oněch „zatřísněných“ soudruhů.

Na dalším, červnovém plenárním zasedání Okresního výboru KSČ v Trutnově se jiná zasloužilá členka strany zaměřila na hlavní představitele tamního okresního národního výboru. Svoji ofenzivu opět zahájila připomenutím „bílého teroru“, „úděsných útoků“ a „morálního náporu na všechny poctivé a oddané členy strany“, aby poté přešla k obžalobě: „žaluji na odpovědné lidi v našem okrese“, tedy v první řadě radu okresního národního výboru, která v srpnu 1968 vyzývala k „izolaci zrádců a kolaborantů“, k ničení ukazatelů na silnicích a „dalšímu vandalismu na každém kroku“. Oslovené funkcionáře vyzvala, aby se zodpovídali z toho, jak plní nejvyšší stranická usnesení a jak se staví k internacionalismu. Zdatně jí sekundoval okresní prokurátor, který se dovolával listopadového, dubnového a květnového usnesení Ústředního výboru KSČ, jež „zdůraznily (*sic*), že proletářský internacionalismus, zejména vztah k SSSR, patří k základním principům marxismu-leninismu“. A požadoval, aby jedním z hlavních kritérií hodnocení pracovníků státních orgánů byl vztah k Sovětskému svazu.⁵³

Zároveň se rozšiřovalo institucionální zázemí, z něhož byly útoky na vybrané funkcionáře vedeny. Část angažovaných „starých“ členů vstoupila do výboru nově vznikajících Klubů Tribuny. Ty měly původně podpořit odběr nově zaváděného stranického časopisu, ale pod vlivem zasloužilých členů strany a jiných prosovětských aktivistů byly využívány k hodnocení politické situace. Okresní straničtí funkcionáři v Trutnově byli touto skutečností poněkud zaskočení, stejně jako kadencí až vulgaritou útoků a razancí, s jakou se členové klubu domáhali svých požadavků (včetně rozšíření styku se sovětskými vojáky). Nicméně vyjádřením názoru, že „ti lidé nám musí pomoci, ne nám házet klacky pod nohy“, jejich vliv spíše potvrdili. V první řadě se skutečně posunula kritéria hodnocení a argumenty původně úzce vyhraněné skupiny získávaly punc obecné platnosti. Když se na červencovém zasedání předsednictva Okresního výboru KSČ v Trutnově předseda zdejšího okresního národního výboru František Čermák bránil proti všemožným nařčením z antisovětismu a pravicového oportunismu, která na něj krajská komise za podpory zasloužilých členů strany nashromáždila, připomněl mu vedoucí okresní stranický tajemník František Hašek dřívější slova sovětského důstojníka. „Soudruhu předsedo, takové

52 *SOka Trutnov*, f. OV KSČ Trutnov, k. 20, inventární číslo (inv. č.) 82, zápis z mimořádného plenárního zasedání OV KSČ v Trutnově 31.5.1969. Slova z citovaného projevu jsou převzata v názvu tohoto článku.

53 *Tamtéž*, zápis ze zasedání pléna OV KSČ v Trutnově 24.6.1969.

názory, jako máš ty, s těmito názory dělat předsedu ONV, to je na uvážení.“⁵⁴ Tento výrok nabral díky soustředěnému úsilí dalších aktérů postupem času na reálnosti. V současné fázi však ještě byla možná gentlemanská dohoda, podle níž Čermák odstoupí ze své funkce a bude mu umožněn návrat na místo podnikového ředitele. Nicméně pod další palbou kritiky z aktivu *Tribuny*, v níž bylo předsednictvo Okresního výboru KSČ v Trutnově nařčeno z „kompromisnictví, zbahnění a oportunistu“, a v rámci „hlubší analýzy uplynulého období“ byla kauza bývalého předsedy národního výboru znovu otevřena.⁵⁵ Disciplinární komise, v níž byli i zástupci „starých“ členů strany, navrhla nejvyšší stranický trest, tedy vyloučení ze strany, přičemž za zásadní přitěžující okolnost se považovalo, že „ještě v březnu a dubnu [1969] nazýval sovětská vojska okupanty“. „Otevřeně jsem mu řekl, že podnikového ředitele dělat nepůjde,“ uzavřel případ vedoucí tajemník.⁵⁶

Podobně bývalému předsedovi Okresního výboru KSČ v Trutnově⁵⁷ Vlastimilu Zelenému bylo vyčteno, že záměrně narušoval „konsolidaci“, což se projevovalo „zejména ve vztahu k Sovětskému svazu a jeho vojenské jednotce v Trutnově“. Dikce příslušného posudku nenechala nikoho na pochybách, že autorem byl někdo ze „starých“ členů strany: „Odmítal se být pasivně připojit k setkání s ‘okupanty’, jichž byla na okrese celá řada, nezasáhl proti nenávislné kampani vůči besedě se zástupci Sovětské armády s odbočkou SČSP 3 v prosinci 1968 ... první kontakty mezi Sovětskou armádou a komunisty se děly bez iniciativy OV KSČ. (...) Starí komunisté téměř jako jediní na svých aktivech nepřestávali poukazovat na nedůsledné plnění listopadové rezoluce na okrese. Bylo tomu tak i na jejich besedě se zástupci sovětské posádky v Trutnově dne 5. 2. 69.“⁵⁸ Byť v závěrečné verzi hodnocení byla tato vyhrčená výkladová linka poněkud upozaděna, přesto převládla kritika, že Zelený nepříznivě ovlivňoval „vytváření vztahů občanstva vůči sovětské posádce umístěné v okresním městě“.⁵⁹ To ve svém důsledku znamenalo rovněž vyloučení z KSČ a odvolání z funkce ředitele střední školy.

K podobnému vývoji pod vlivem kritiky „starých“ členů strany a dalších prosovětských aktivistů docházelo i v jiných okresech. V Šumperku zveřejnili „starší“ komunisté na začátku ledna 1969 rezoluci, v níž za použití řady formulací z rezoluce v Čechii schvalovali sovětskou invazi a mimo jiné se dožadovali potrestání lidí, kteří podle nich hanobili naše socialistické spojení a jejich symboly.⁶⁰ Na text poněkud ironicky a každopádně kriticky zareagoval člen Okresního výboru KSČ v Šumperku a ředitel místní pobočky banky Alexandr Pilař. Polemika se „starými“

54 *Tamtéž*, k. 81, inv. č. 123, zápis z jednání předsednictva OV KSČ v Trutnově 8.7.1969.

55 *Tamtéž*, zápis z jednání předsednictva OV KSČ v Trutnově 12.8.1969.

56 *Tamtéž*, zápis z jednání předsednictva OV KSČ v Trutnově 4.11.1969.

57 V Trutnově byla na jaře 1968 vedle funkce vedoucího tajemníka OV KSČ znovu zavedena také funkce předsedy. Ten se ovšem od jara 1969 stal terčem výše zmíněné kritiky a pod jejím tlakem byla jeho funkce zrušena pro „podvojnost“. Nicméně v létě byl případ bývalého předsedy podle naznačeného scénáře přehodnocen.

58 *Tamtéž*.

59 *Tamtéž*, zápis z jednání předsednictva OV KSČ v Trutnově 24.11.1969.

60 Cestou vpřed, ke komunismu (viz pozn. 48).

členy strany mu nejdříve přitížila při hodnocení okresních stranických funkcionářů v květnu 1969. Posléze přerostla v hlavní žalobný argument v disciplinárním řízení, které vyvolali a na němž se následně podíleli právě zástupci místních „starých“ komunistů. V první fázi prověrek Pilař opustil – tehdy ještě jako ředitel banky – na vlastní žádost plenum okresního výboru KSČ. Všichni se shodli na tom, že je osobností příliš spojenou s „obrodným procesem“ a jedním z těch, kteří se odmítali „vyrovnat se vstupem vojsk“. V další fázi disciplinární komise došla k závěru, že v místním tisku svým „hanlivým článkem ... hrubě porušil nejen stanovy strany, ale i vnitrostranickou disciplínu“. Zatímco rezoluce „starých“ členů byla podle komise „plně v souladu s přijatou rezolucí ÚV KSČ“, Pilař si údajně osoboval právo „subjektivně“ ji napadnout na veřejnosti. Verdikt vedl k vyloučení ze strany a ke ztrátě zaměstnání.⁶¹

I v Šumperku šlo o obecnější trend, kdy se „staří“ členové vehementně stavěli do role hodnotitelů politické situace a postupně získávali další pozice v důležitých orgánech a prověřkových komisích. Na začátku října 1969 z vlastní iniciativy předložili hodnocení místního tisku, ve kterém se ovšem vyjadřovali k celkové situaci. Navrhli řadu „kádrových“ změn, s tím že červnové hodnocení pléna Okresního výboru KSČ v Šumperku „zůstalo na půli cesty“. Brojili zejména proti předsedovi Městského výboru KSČ v Šumperku Antonínu Marešovi. Ten sice mezitím na vlastní žádost funkci opustil, nicméně „staří“ členové požadovali místo toho jeho odvolání a disciplinární potrestání, protože se nechal „unášet na vlnách antisovětismu“. Žádali také odvolání tajemnice Okresního výboru Československého svazu žen v Šumperku „pro antisovětské a pravičácké názory“, neboť si s dalšími členkami svazu dovolila zveřejnit dotaz zaslaný na ministerstvo vnitra, kdy bude zakázáno vydávání týdeníku *Zprávy*. Protestovali proti „pisálkům“, kteří neodsuzovali „projevy chuligánů proti straně a spojeneckým vojskům“, a sestavili seznam „závažných“ článků v místním tisku.⁶² Změny v redakci týdeníku *Naše slovo* následovaly bezprostředně, disciplinární řízení a „kádrové“ změny postupně do konce roku.

I v Šumperku se postupně vztah k přítomným sovětským vojákům stal hlavním kritériem hodnocení, a tak skončili svoji politickou kariéru i funkcionáři, kteří v mnoha jiných ohledech byli hodnoceni kladně i z hlediska „normalizační“ politiky.⁶³ Odstoupivší předseda Městského výboru KSČ v Šumperku Mareš neunikl disciplinárnímu řízení, ze kterého vyplynul závěr, že „k normalizaci politické situace nepřispíval ani jeho postoj k navazování přátelských styků s velením sovětských vojsk ... k čemuž osobně nepřispěl a dodnes v navazování přátelských styků nejsou výraznější

61 *SOka Šumperk*, f. OV KSČ Šumperk, k. 87, inv. č. 75, zápis z jednání předsednictva OV KSČ v Šumperku 16.10.1969.

62 *Tamtéž*, zápis z jednání předsednictva OV KSČ v Šumperku 8.10.1969.

63 Podobně se o hodnocení Okresního výboru KSČ v Šumperku a jeho členů zmiňuje Emil Gímeš: „Hodnocení se soustředilo na velmi pochybné jednotlivosti ... zejména na to, zda jmenovaný vždy stál na straně sovětské politiky.“ (GÍMEŠ, E.: *Počátky normalizačního režimu na Olomoucku*, s. 41 – viz pozn. 7.)

výsledky z iniciativy MěV KSČ⁶⁴. Předsedovi městského národního výboru se podobně stalo fatálním jeho „neustálé a tvrdošíjné odmítání styku s představiteli sovětské armády“ a „omlouvání útoků a výpadů proti příslušníkům místní sovětské posádky a Sovětskému svazu se zdůvodněním, že jedinou příčinou je jejich pobyt“⁶⁵.

Byť „starší“ členové strany byli významnými aktéry prosazování sovětských zájmů, rozhodně nebyli jediní.⁶⁶ V praxi šlo spíše o vytváření sítí aktérů, kteří vystupovali z různých strategických pozic a přitom se ve svých snahách vzájemně podporovali. Na začátku září 1969 byl

v Olomouci svolán aktiv zasloužilých a zakládajících členů strany, kterého se kromě okresních stranických funkcionářů zúčastnil i náčelník politického oddělení z místní posádky Sovětské armády. V rámci hodnocení politické situace se účastníci zabývali olomouckou univerzitou. Odsouhlasili otevřený dopis, v němž kritizovali postoje „větší části komunistů a akademických funkcionářů univerzity“, kteří podle nich brzdili „konsolidaci“ a jednali v rozporu s usneseními posledních zasedání Ústředního výboru KSČ. Dopis ukončili výzvou, že je „nejvyšší čas“ vyhodnotit tyto postoje a vyvodit z nich závěry.⁶⁷ O něco později byly na jejich iniciativu zveřejněny podpurné reakce.⁶⁸ Jsou malou přehlídkou institucí, jejichž zaměstnanci vyjadřovali prosovětské postoje a udržovali kontakty se sovětskými vojáky. Za dopis se postavila stranická skupina stomatologické kliniky Univerzity Palackého. O něco později bude na funkci jednoho z proděkanů univerzity navržen stomatolog, který byl dle přiloženého posudku „mezi prvními, kteří se nebáli poskytnout pomoc příslušníkům sovětských vojsk“.⁶⁹ K podpoře dopisu se přihlásil celozávodní

Aktiv „starých“ a zasloužilých členů KSČ v Olomouci dne 4. září 1969 schválil otevřený dopis požadující změny na olomoucké univerzitě. Mezi účastníky byl náčelník politického oddělení sovětské posádky v Olomouci major Borisenko (foto Stráž lidu, roč. 25, č. 106, 6. 9. 1969)

64 SOKa Šumperk, f. OV KSČ Šumperk, k. 87, inv. č. 75, zápis z jednání předsednictva OV KSČ v Šumperku 8.11.1969.

65 *Tamtéž*, zápis z jednání předsednictva OV KSČ v Šumperku 8.10.1969.

66 Nemohu se zde podrobněji věnovat činnosti Svazu československo-sovětského přátelství, který byl od podzimu 1968 paralelně obnovován za vydatné podpory sovětské strany, často právě za pomoci „starých“ členů strany a jiných příznivců Sovětské armády. V navazování kontaktů československé společnosti se Sovětskou armádou sehrál klíčovou roli, především v pozdějším zprostředkování vstupu těchto aktivistů do různých institucí.

67 Otevřený dopis komunistům Univerzity Palackého. In: *Stráž lidu*, roč. 25, č. 106 (6.9.1969).

68 Z rezolucí na otevřený dopis komunistům na Univerzitě Palackého. In: *Tamtéž*, č. 110 (16.9.1969).

69 SOKa Olomouc, f. OV KSČ Olomouc, k. 126, zápis z jednání předsednictva OV KSČ v Olomouci 9.10.1969.

Velitel sovětské posádky v Olomouci generálmajor Fedot Krivda na návštěvě u novopečeného rektora Univerzity Palackého Františka Gazárka dne 3. března 1970 (foto Stráž lidu, roč. 50, č. 29, 12. 3. 1970)

si uvést do zápisu, že se tak stalo „na základě kritiky“. ⁷³ O něco později proběhly na univerzitě čistky v jejím vedení a nový rektor v březnu 1970 přivítal delegaci sovětských vojáků.

„Vždyť se můžeme bavit o čemkoliv“

Během roku 1969 byli z veřejného života postupně odstavováni všichni, kdo otevřeně vystupovali proti přítomnosti Sovětské armády, kdo v určité fázi zpochybňovali kompromisní stranická a vládní usnesení a kdo se jakkoliv kriticky vyjadřovali k činnosti prosovětských skupin. Komise ustavené k hodnocení funkcionářů dostávaly

výbor KSČ Moravských železáren, jehož předseda se zasloužil o to, že zástupci Sovětské armády byli právě v té době oficiálně přivítáni na půdě podniku.⁷⁰ Byla tu i jednotka Lidových milicí Uničovských železáren, jejíž velitel bude v dubnu 1970 navržen na propůjčení medaile Za upevňování přátelství ve zbrani⁷¹ díky tomu, že v roce 1968 obhajoval „přátelství se Sovětským svazem“ a „politiku na zásadách proletářského internacionalismu“. ⁷² Když se předsednictvo Okresního výboru KSČ v Olomouci rozhodlo celozávodní výbor KSČ na Univerzitě Palackého zrušit, mohlo

70 Přátelské setkání. In: *Ruch práce: Podnikový časopis Moravských železáren*, roč. 22, č. 19 (26.9.1969).

71 NA, f. 1261/0/5, sv. 117, arch. j. 191, zápis ze zasedání předsednictva ÚV KSČ 22.1.1970, bod 9, Informační zpráva o postupu prací na přípravě zákona o zřízení medaile Za upevňování přátelství ve zbrani. Medaile měla být poprvé propůjčena při příležitosti 25. výročí osvobození Československa. Byla určena v první řadě vojákům, vysokým představitelům a členům ozbrojených složek Varšavské smlouvy, především sovětským. Měla ocenit „bojovou družbu“ při obraně socialistického tábora, přičemž deset tisíc medailí bylo připraveno pro sovětské vojáky, kteří se účastnili osvobození Československa v roce 1945 nebo „internacionální pomoci“ v roce 1968. V původním plánu se počítalo i s odměněním obzvláště zasloužilých občanů. Z toho nakonec sešlo, nicméně návrhy na jejich vyznamenání se leckde dochovaly. Pověstinou šlo o lidi, kteří hned po srpnu 1968 navazovali kontakty se sovětskými vojáky.

72 SOKA Olomouc, f. OV KSČ Olomouc, k. 129, zápis z jednání předsednictva OV KSČ v Olomouci 2.4.1970.

73 *Tamtéž*, k. 126, zápis z jednání předsednictva OV KSČ v Olomouci 15.9.1969.

k dispozici zápisy z jednání příslušných stranických orgánů, odkud si hodnotitelé vybírali, jaké názory kdo prosazoval či vyslovil. Z často mnohoznačných podkladů, referencí a posudků se nakonec hlavním kritériem stával vztah k sovětským vojákům či jejich místním zastáncům, kteří mnohdy právě v roli hodnotitelů zaškrtovali příslušné pasáže týkající se jich samých či jejich sovětských spojenců. Z narážek, kritických postřehů a polemik z doby relativní názorové otevřenosti se touto cestou stávaly „útoky“ a „křivdy“, jejichž zpětným sledováním byli odhalováni hlavní škůdci a nepřátelé obnovovaného společenského řádu. Jistě není náhodné, že sovětská strana od počátku velmi lpěla na komplexním „zhodnocení“ polednového vývoje od ústřední po místní úroveň. Situace v lokalitách, kde byly dislokovány sovětské posádky, totiž ukazuje, že od léta 1969 se proměňoval postoj funkcionářů ke kontaktům se sovětskými vojáky, mimo jiné právě pod vlivem těchto hodnocení. Otevřené odmítání kontaktů se Sovětskou armádou vedlo k jednoznačným důsledkům. Hrozba, že budou obžalováni z antisovětských postojů, nutila funkcionáře dokazovat, že antisovětští nejsou a že vlastně proti kontaktům se Sovětskou armádou nic nemají. Navíc nekontrolované návštěvy některých lidí v sovětských kasárnách vyvolávaly u oficiálních politických orgánů nervozitu a nutily je k přebírání iniciativy.

Na jednání předsednictva Okresního výboru KSČ v Trutnově v srpnu 1969 tak doporučil vedoucí tajemník František Hašek „neodkladnou schůzku“ s příslušníky Sovětské armády, aby si s nimi místní funkcionáři „některé věci vyjasnili, protože do kasáren dochází úzká skupina soudruhů, kteří tam hodnotí OV, jednotlivé funkcionáře, jednostranně a po svém soudruhy informují, a oni si podle toho na naši práci vytvářejí názory“. V následné souhlasné diskusi se už víceméně jen ladilo, jak tuto návštěvu zdůvodnit, aby to nevypadalo, že „nerozhodujeme ve své práci svobodně a volně“, ale podle toho, co nám „sovětští vojáci nadiktovali“. A jednou odemčené dveře už nebyl problém otevřít dokořán. Předsednictvo se shodlo, že je dobré sovětské vojáky informovat, „aby si mohli udělat objektivní názor“, aby viděli, že okresní stranické vedení se snaží „věci řešit v linii strany“. Koneckonců, „vždyť se můžeme bavit o čemkoliv. (...) A taková otevřená soudružská diskuse se soudruhy by mohla pomoci. A měli bychom jim umožnit dostat se do některých závodů a s našimi lidmi se najít.“⁷⁴

Zhruba od podzimu 1969 se sovětští vojáci začínají dostávat tam, kde chtěli být od svého příchodu. Když zářijové zasedání Ústředního výboru KSČ oficiálně prohlásilo srpnovou invazi z roku 1968 za „přátelskou pomoc“, situace v regionech už byla pro široce pojatou „družbu“ připravena. Zaprvé samy příslušné orgány začaly přebírat iniciativu a vytvářet plány, jak kontakty mezi sovětskými vojáky a obyvatelstvem rozšířit a jak jejich představitele začlenit do tradičních komunistických oslav a ceremonií. „Celé období příprav 25. výročí osvobození Československa ... výročí VŘSR a 100. výročí narození V. I. Lenina přímo vybízí k maximálnímu využití pobytu sovětských vojáků k rozšiřování a upevňování přátelství našich občanů a mládeže,“ stálo v návrhu schváleném předsednictvem okresní stranické

74 SOkA Trutnov, f. OV KSČ Trutnov, k. 81, inv. č. 123, zápis z jednání předsednictva OV KSČ v Trutnově 19.8.1969.

organizace v Šumperku.⁷⁵ Právě politicko-společenská mobilizace kolem výročních oslav poskytovala řadu příležitostí, jak akčně propojit besedy, přednášky, kulturní vystoupení, závazky nebo zakládání nových odboček Svazu československo-sovětského přátelství s účastí Sovětské armády. A hlavně tradiční připomínání dějinné úlohy Sovětského svazu během různých výročí „přímo vybízelo“ k jejich aktualizaci podle soudobých politických potřeb. Jinými slovy, oslavy Velké říjnové socialistické revoluce, narození Lenina či osvobození Československa se staly vhodnou příležitostí, jak ocenit také „přátelskou pomoc“ Sovětského svazu v roce 1968. Účast sovětských důstojníků a jejich projevy to stvrzují. Nakolik rychle se tato aktualizace stala obligátní záležitostí, vyjadřuje rozhořčení, které v předsednictvu Okresního výboru KSČ v Trutnově vzbudil projev jistého funkcionáře, který při příležitosti oslav říjnové revoluce v roce 1969 „hovořil jenom o údobí zrodu VŘSR, vůbec se nezmnínil o loňském roce, vzdání díků Sovětskému svazu v projevu nebylo“.⁷⁶ Také konečně nastala vhodná doba, kdy bylo možné zúročit a veřejně využít vztahy doposud pěstované mezi sovětskými vojáky a jejich příznivci soukromě a neoficiálně. Hezky to ilustruje případ dvou učitelek ze Šumperska a Jesenicka.

„To byste nevěřili, co všechno jsme museli zařídit“

Za svoji iniciativu při kontaktech se sovětskou posádkou v Jeseníku byly zmíněné učitelky v roce 1970 navrženy na státní vyznamenání Za zásluhy o výstavbu,⁷⁷ respektive na propůjčení medaile Za upevňování přátelství ve zbrani.⁷⁸ Z podkladových materiálů se dozvídáme, že se obě z vlastní iniciativy stýkaly se zástupci Sovětské armády již od podzimu 1968. Pomáhaly jim zprostředkovávat další kontakty (například s místním zemědělským družstvem či s odbočkou Svazu československo-sovětského přátelství) a organizovat vzájemné návštěvy a oficiální oslavy. Klára Kozuchová, tehdy učitelka základní devítileté školy v Javorníku, „veřejně rusky vystoupila k sovětským vojákům i shromážděným občanům“ během oslav osvobození v květnu 1969 v Jeseníku. Obě aktivně zasahovaly do lokální politiky. Kozuchová se zúčastnila aktivu učitelů-komunistů konaného 4. září 1969 v Praze, kde nově jmenovaný ministr školství Jaromír Hrbek mluvil o potřebě důsledné očisty. O týden později se přidala k okresnímu aktivu ředitelů škol na Šumpersku, který schválil „Prohlášení ke všem učitelům a výchovným pracovníkům v okrese“. V něm se psalo o nutnosti napravit „vše, co bylo napácháno od ledna 1968“, vypořádat se s „projevy antisovětismu“ a vést výchovu v duchu proletářského internacionalismu,

75 *SOka Šumperk*, f. OV KSČ Šumperk, k. 87, inv. č. 75, zápis ze zasedání předsednictva OV KSČ v Šumperku 16.10.1969, Návrh rozšíření styků pracujících a mládeže se sovětskými vojáky umístěnými v našem okrese v Šumperku a Jeseníku.

76 *SOka Trutnov*, f. OV KSČ Trutnov, k. 81, inv. č. 123, zápis z jednání předsednictva OV KSČ 18.11.1969.

77 *SOka Šumperk*, f. OV KSČ Šumperk, k. 88, inv. č. 75, zápis z mimořádného zasedání předsednictva OV KSČ v Šumperku 27.2.1970.

78 *Tamtéž*, zápis ze zasedání předsednictva OV KSČ v Šumperku 2.4.1970.

Návštěva sovětských vojáků na základní škole v Žulové na Jesenicku na podzim 1969 (foto Svět socialismu, roč. 3, č. 51, 16. 12. 1970)

obnovit vztahy se školami v Sovětském svazu a „všemi prostředky podpořit zdravé jádro učitelských kolektivů“.⁷⁹ Od podzimu 1969 aktivně vystupovala v místním i celostátním tisku a v listopadu byla po vlně čistek kooptována na nově uvolněné místo v plénu Okresního výboru KSČ v Šumperku. Druhá oceněná pedagožka Emílie Blehová, která byla ředitelkou základní devítileté školy v Žulové, se tehdy stala členkou jeho předsednictva. Obě byly jmenovány do funkcí, v nichž se pak podílely na hodnocení nomenklaturních kádrů, mimo jiné ředitelů škol, a posléze též na stranických prověrkách. Pro obě znamenal politický vývoj také postup v profesní kariéře. Blehová přešla v létě 1970 z místa ředitelky vesnické základní školy do funkce okresní školní inspektorky. Kožuchová v únoru 1970 nahradila ředitele základní školy v Javorníku, poté co se tehdy proměnilo jeho hodnocení z podmíněné důvěry na vyslovení nedůvěry.⁸⁰

V září 1969 využila ředitelka základní školy v Žulové Emílie Blehová svých osobních kontaktů se sovětskými vojáky a pozvala jejich zástupce na besedu s učiteli a žáky osmých a devátých tříd. Šlo o první školu, která v šumperském okrese vydala svoje děti besedám se sovětskými vojáky. Ti během návštěvy povyprávěli o karpatsko-dukelské operaci a osvobození Československa od fašistů, rozdali dětem odznaky a dohodli se na další návštěvě.⁸¹ Vznikla tak tradice vzájemných setkávání dětí, učitelů a sovětských vojáků, na jejíž zakládající moment se o rok

79 Prohlášení účastníků aktivu ředitelů škol 1. cyklu, předsedů ZO KSČ, ZV ROH a pracovníků ve školství. In: *Naše slovo*, roč. 11, č. 38 (17.9.1969).

80 *SOKa Šumperk*, f. OV KSČ Šumperk, k. 88, inv. č. 75, zápis ze zasedání předsednictva OV KSČ v Šumperku 8.1.1970; *tamtéž*, k. 89, inv. č. 75, zápis ze zasedání předsednictva OV KSČ v Šumperku 19.2.1970.

81 Učitelé podporují politiku strany. In: *Naše slovo*, roč. 11, č. 40 (1.10.1969).

Společné vystoupení žáků a sovětských vojáků v Javorníku na Jeseníku dne 9. listopadu 1969 (foto Svět socialismu, roč. 2, č. 50, 10. 12. 1969)

později vzpomínalo i v celostátním *Světě socialismu*: „Byl 5. říjen 1969. (...) Učitelé s dětmi se těšili na setkání se syny těch, kteří v pětačtyřicátém přinesli naší vlasti svobodu. V roce 1968 také jejich dětská srdéčka zasahoval jed. (...) Setba zloby pravičáků nepadla v Žulové na úrodnou půdu.“⁸² Časem se význam této „historické události“ ještě umocnil a z okresního prvenství se stalo prvenství celorepublikové.⁸³ Důležité je, že škola se stala vzorem, který byl postupně následován mnoha dalšími.

Klára Kožuchová zase připravila s několika dalšími učiteli společné vystoupení žáků a sovětských vojáků při oslavách výročí Velké říjnové socialistické revoluce. Na slavnostním večeru, který se konal 9. listopadu 1969 v javornickém kulturním domě, zpívali žáci místní školy s kulturním souborem sovětské posádky z Jeseníku.⁸⁴ Význam události, který ještě podtrhla souběžná návštěva Gusty Fučíkové v jesenícké sovětské posádce, i v tomto případě přesáhl hranice okresu. V reportáži pro *Svět socialismu* doplnila jedna ze zapojených učitelek některé detaily z příprav, třeba

82 Je správná učitelka. In: *Svět socialismu*, roč. 3, č. 51 (16.12.1970), s. 22.

83 „Naše škola byla první v republice, která uskutečnila v roce 1969 besedu učitelů se sovětskými vojáky. V době, kdy mnozí funkcionáři neměli jasno a žili v ústraní, naši učitelé-komunisté i bezpartijní se scházeli se sovětskými vojáky na přátelských besedách, navštěvovali s dětmi sovětská kasárna v Jeseníku, organizovali zábavná odpoledne, ukázky bojové techniky a pod.“ (SOka Šumperk, f. OV KSČ Šumperk, k. 468, inv. č. 1085, záznam z výroční členské schůze základní organizace KSČ při základní škole v Žulové 13.2.1973.)

84 Z oslav 52. výročí VRSR. In: *Naše slovo*, roč. 11, č. 46 (12.11.1969).

že děti se na akci chystaly měsíc a na zkoušku si zajely i do sovětských kasáren. Zmínila i další souvislosti: „To byste nevěřili, co všechno jsme museli zařídit, než jsme tyhle děti mohli postavit na jeviště spolu se sovětskými vojáky. Nejdříve jsme museli požádat rodiče o souhlas. (...) To byl nutný a nejdůležitější krok k celé akci a současně i první prověrka smýšlení našich občanů. (...) Jen několik rodičů odmítlo.“⁸⁵

Závěrem

Během několika následujících let se styky československé společnosti se sovětskými vojáky postupně „znormalizovaly“. To znamená, že přestaly být doménou zradikalizovaných internacionalistů, kteří se semkli v boji proti takzvanému obrodnému procesu. Staly se široce provozovaným, uznávaným a veřejně propagovaným projevem politické loajality s režimem, jakých bylo mnoho. Hlavně na počátku sedmdesátých let přinášela místní média zprávy o „přátelských návštěvách“ a besedách, brigádách, kulturních a společenských akcích se sovětskými vojáky. Bylo možné je vidět v továrnách, zemědělských družstvech, školách všech stupňů, dokonce i školkách, pionýrských táborech či na plesech. Jako živoucí důkaz věčného československo-sovětského přátelství „zkropeného krví“ se účastnili oficiálních ceremonií či (opět) dávali svoji krev, tentokrát jen na infuzní stanici olomoucké nemocnice, či asistovali u předávání občanských průkazů. „Družební“ akce se Sovětskou armádou zapadly do širokého rámce vehementně obnovované „družby“ se Sovětským svazem a adorace všeho sovětského. Ta s nástupem „normalizace“ opět zachvátila Československo a vrátila kulturu jeho veřejného projevu o dvacet let zpátky.

Byť na úrovni žité zkušenosti jsou různé podoby „družby“ často považovány za pouhé formální úkony bez hlubšího smyslu, nelze na druhou stranu odhlédnout od určitých souvislostí. Především z hlediska sovětské politiky šlo o promyšlenou a centrálně plánovanou propagandistickou činnost, která měla Československu připomenout jeho závazky vůči příteli, jenž mu přinášel a přináší nezměrné oběti. A také není možné opominout, že (jak jsem se pokusila tímto textem ukázat) fázi okázalé družby se Sovětskou armádou – trochu trapné, trochu směšné, každopádně do velké míry formální a jakoby víceméně neškodné – předcházela jiná, méně viditelná fáze. V té se zájmy určité, byť menšinové, části československé společnosti spojily se zájmy sovětské politiky, personalizované na mnoha místech sovětskými důstojníky. Společnými silami se tito lidé zasadili o „očistu“ místního politického a veřejného života, pomohli prosadit sovětskou interpretaci jak pražského jara, tak srpnové invaze a zdiskreditovat jakýkoliv veřejně vyjádřený nesouhlas s přítomností Sovětské armády a politikou Sovětského svazu. Spojenci sovětských vojáků významně podpořili „normalizaci“ zdola a zároveň jim dopomohli ke vstupu na scénu masově pojatých „družebních“ akcí.

85 Rozum a srdce. In: *Svět socialismu*, roč. 2, č. 50 (10.12.1969), s. 10 n.

Jejich osud v dalším politickém vývoji zdaleka nebyl jednoznačný. Jak známo, radikalismus se Husákovu vedení do konceptu „normalizace“ nehodil, a nakonec ani přílišné zdůrazňování heroických zásluh při podpoře sovětské vojenské intervence. Někteří tito aktivisté byli ve svých funkcích o něco později opět vystřídáni, což v nich mohlo zanechat pocit zhrzení namířený proti „převlékačům kabátů“. Jiní vzhledem ke svému věku záhy zemřeli. Mnozí z nich nicméně našli místo v „normalizační“ společnosti a – ať už z čestné pozice zasloužilých komunistů, či z oficiálně zastávaných funkcí – dále drželi prapor československo-sovětského přátelství. Jen jím mávali o poznání nadšeněji než jiní. Bez ohledu na to, jaké byly jejich pozdější osudy, v roli spojenců Sovětské armády každopádně sehráli svoji dějinnou roli v počáteční fázi „normalizace“.

Studie byla zpracována s podporou Grantové agentury ČR v rámci projektu č. 17-06744S „Česká společnost a Sovětská armáda 1968–1991“.